

Уладзімір Караткевіч

Вячэрняя ветразі

Мінск
1960

ДЗЕНЬ ПЕРШЫ

Крычалі, білі кулакамі ў грудзі,
Палілі пачкі гербавых папер,
Кагосыці сцягвалі з трывуны людзі:
“Прадажнік! Контра! Рэакцыянер!”
Над Мінскам, па-над плошчаю Саборнай,
Ляцеў трывожны варанячы грай.
Натоўп вакол. Раз’юшанае мора:
“Рэспубліка! Жыві! Перамагай!”
І вецер тыя крыкі рваў нядбайна
І нёс, як іскры, ў цёмныя палі,
Туды, дзе ў гурбах па шляхах бяскрайніх
Спяць хутары азёрнае зямлі.

І цішыня. Яна патрэбна многім,
Каб ад гарачых спрэчак ачуняць,
Узважыць дзень, і цвёрда стаць на ногі,
І песню новаму світанню даць.
Ў пакойчыку глухім, дзе пальцы стынуць,
Дзе ад буржуйкі сіняваты дым,
Смяртэльна стомлены, худы мужчына
Перакладае пралетарскі гімн:

“Паўстань, пракляццем катаваны,
Паўстань, хто з голаду век пух,
Бурліць наш разум збунтаваны,
Няволі кліча рваць ланцуг”.

Ён кідае пяро. Ў чырвоных хмарах,
Што праплываюць над зямлёй кудысь,
Як здані, нараджаюцца ў пажарах

І чэзнуць зноў вякі і гарады.
У гэтых прывідах і ў роўным дыме,
Што цягнецца слупамі да нябёс,
Ён бачыць будучае ўсёй Радзімы,
Яе няпросты і вялікі лёс.
Скуголяць інтэрвентаў паражады,
У полымі вайны Дзвіна і Сож,
І гвардыя краіны – ўзвод за ўзводам –
На сто франтоў выходзіць басанож.
Вось за акном няпэўны бразгат зброя,
Падмацаваны дальняю трубой,
І песня ў цемрадзі: “На бой, героі...”
Яны ідуць! Рэспубліка, на бой!
Спяваюць цятнікі на двух вакзалах,
Не астывае ярасці напал.
Перакладае малады Купала
Для новых дзён

“Інтэрнацыянал”.

БАЛАДА ПРА СМЯРТОНІКАЎ

Нас было там некалькі тысяч.

Апляі нас калючым дротам.
Баракі. Вежы. Пражэктары. Сотні пільных вачэй.
Справа – руіны горада. Злева – мох і балота.
Ў будучым – голад, праца, дым смяротных пячэй.
І хоць нельга было нас пабачыць нават вялікаму
магу,
На вярсту вакол нашага лагера,
пад шэрай коўдраю хмар,
Таблічкі стаялі ў балоце. Чорны надпіс:
“Увага!

Тут небяспека заразы! – Achtung!

Seuchengefahr”.

Напэўна, таму,

што аднолькава чалавек памірае на свеце,
Тут разам чакалі смерці беларусы і латышы,
Татары і украінцы, салдаты, жанчыны, дзеци.
Ўсе згладнелыя, з ранамі на целе і на душы.
Блок першы – жанчыны з дзецьмі,

блок трэці і пяты – салдаты,

Блок сёмы – таксама салдаты,

блок восьмы – усе для пячэй.

Пабудка, “апель” і праца. Пабоі. Бурда праклятая.
“Працуйце! Працуйце! Працуйце!

Хутчэй! Хутчэй! Хутчэй!”

Не мы, а яны заразныя, але ў блоках нас
замыкаюць.
Для нас за восьмым баракам заўсёды шугае

пажар.

На месцы, дзе мы змагаемся,

на месцы, дзе сонца чакаем,

На месцы, дзе мы паміраем, –

таблічка “Seuchengefahr!”

Нашы душы і нашы рукі імі былі скалечаны...

Неяк з “бюро інфармацыі” вестку падаў дружок:
Пачулі размову турэмшчыкаў,

што заўтра дакладна пад вечар

Яны на апошнюю “акцыю” першы пацягнуць
блок.

Дзеци, надзейа наша! Маткі, святыня наша!..

Ёсць загад...

І руку да скроні пустая нясе галава.
Для іх чалавек – машина, што пустую засвойвае
кашу

І працу дае за гэта або... не можа даваць.

Але мы не маглі б пасля гэтага

ў вочы зірнуць свабодзе,

Хоць зрабіліся быдлам галодным,

хоць гонар амаль што згас.

Таму –

найлепшага хлопчыка па крыавай матынай
згодзе

Мы выкрапі з першага блока і цішком схавалі у
нас.

Схавалі ля нашай кухні, што на самым пляцы
стаяла,

Асцярожна заклалі дзірку ў пустым дравяным
кастры...

Хлопчык быў разумны-разумны.

Размаўляў і рухаўся мала.

Цэлы дзень разглядаў уважна кавалкі сасновай
карьбы.
“Апель” нястачу выявіў.

На пляцы у чынным парадку
Рылы пяці кулямётаў глядзелі ў спіны людзей.
Як ты сцярпела, сэрца, ўбачыўшы постаць маткі,
Што паўз касцёр, паўз сына ціха на згубу ідзе?
Яна казала спакойна, і маўчалі вязняў калоны:
“Не было ў мяне сына ніколі. Гэта памылка, паны”.
Помніце, людзі, пра гэта, помніце аж да скону,
Помніце, як пра асколак,

што ў лёгкіх сядзіць з вайны.

Разумееце, гэта проста, і забітым не трэба жалю,
Гэта для тых, што цёплыя, а не для мёртвых
касцей.

Нельга так, каб не плакаць, як хochaцца,
нельга больш, каб дзеци маўчалі,
Нельга больш,
каб матчыны вочы пад штыкамі зракліся дзяцей.
Мы хавалі яго тры месяцы.

Хавалі ў кухонных дровах,
У яме, за кубам у кухні. І цягнулі ўсё, што маглі:
Скурку ад апельсіна з-пад афіцэрскай столовай,
Пайку пушнога хлеба, макуху калі-нікалі.
Нельга было іншай, хоць кусалі ад голаду губы.
Гэта быў не звычайны дзіцёнак, што бегае і

крычыць.

Ён сядзеў ціхутка, як мышка,

расстаўляў сабе нейкія кубікі,
Ставіў іх як быццам на вату.

А вочы, як прорва ўначы.
Немцы нам не паверылі. Яны шукалі, шукалі.
Шукалі таму, што палонныя сапсавалі увесь парад.
Голадам, жахам, пабоямі душу у нас забівалі,
Але мы людзымі засталіся. Мы не выканалі загад.
У кар'еры рабілі вобыск. Стэк гуляў па галовах.
І ў роце нейкага хлопца ўдалося ім адшукаць
Жменьку звычайных каменъчыкаў,

жоўтых і бледна-ружовых,
Якімі малыя дзеци звычайна любяць гуляць.
Хлопца і трох суседзяў атакылі асобай увагай.
Допыт цягнуўся да раніцы, але вынікаў не даваў:
“Я проста смактаў каменъчыкі,
каб менш адчувалася смага.

Я не чую, што хаваюць дзіцёнка.

Зарукаі – мая галава.”

І яны прынялі заруку. І галовы чацвёркі ўпалі.
І комін за восьмым блокам гадзіну няучасна дыміў,
Каб ведалі, чым канчаецца спроба звычайнага
жалю,

Каб ведалі, што палонным забаронена быць
людзымі.

Няnavісць мы ў сэрцах захоўвалі,
здзек і пакуты знослі.

“Ламі нашы краты, няnavісць.

Вырастай! Вырастай! Вырастай!”

Мы хацелі, каб выжыў дзіцёнак,

каб неба пабачыў просінь,

Каб за ўсіх безнадзейна асуджаных
святкаваў на зямлі Першамай.
Што нам было да таго, што душы ботамі топчуць,
Што кожны дзень для раба – сущэльны, няспынны
жах.

Для нас ён быў рэвалюцыяй, гэты маленъкі хлопчык,
Будучыняй, што ўзрастала на тленных нашых
касцях.

А як сталі гарматы Радзімы
на ўсходзе біць недалёка
І мы зразумелі, што блізка, блізка апошняя кроў,
Мы ў сточнай трубе пад лагерам,
у сточнай трубе глыбокай

Схавалі нашага сына пад аховаю двух сяброў.
І мы зразумелі тады, за што нас душылі газам,
Чаму хацелі планету ачысціць ад нашых мар.
Ім, вядома, трэба было берагчыся нашай заразы,
Трэба – ставіць вакол папярэджанні:

“Чалавечнасць! Seuchengefahr!”

Мы бручку гнілую елі, –
бо хлеба ў нас не было.

Мы на дрот калючы глядзелі, –
бо неба ў нас не было.

Гар уцягвалі ў лёгкія, –
паветра ў нас не было,

Але смерці мы не хацелі, –
бо яшчэ існавала зло.

Ў час, як знікнуць звады праклятая, –
помніце, помніце нас.

У час вялікага свята, –

помніце, помніце нас.
Каб заўсёды была чалавечнасць,
каб шчасце сялілася ў хатах,
Каб давеку жыла Радзіма, –
не забывайце нас.

НАД ШАХТАМІ

Пад тэрыконамі блукаюць козы,
Травою шэраю шуміць зямля,
І рэдкія, трывалыя бярозы
Ў вуглі ад верхавіны да камля.
Аўтобус па шашы паўзе павольна:
Не ведае, што ў чорнай глыбіні
Пад коламі яго блукаюць штолыні
І свецяцца няпэўныя агні.
Ім невядома, сонца або хмары,
Лютую завіруха ці прайшла,
І свежы лівень не абмые твараў
Здабытчыкам каменнага свяціла.
Світаннем золкім або цёмнай ноччу,
Калі затопіць свет гудкоў прыбой,
Нялічаная армія рабочых
Спускаецца на змену ў свой забой.
І на зямлі без іх цвітуць платаны,
Без іх гуляе веџер па траве...
Затое скамяnelыя світанні
Палаюць там, дзе хоча чалавек.

БАЦЬКАВА СЭРЦА

(Паэма)

Ён пахмуры, ён ціхі, ён вечна маўклівы,
Ён занадта пяшчотны з жонкай сваёй,
Хоць даўно зараслі варонкі на грывах
Беларускай адвечнай плакун-травой.
Зараслі варонкі плакун-травою,
Але сніць ён упартая даўнія сны...
.....
“Фоке-вульфы” равуць над балотнай зямлёю.
Надыходзіць другое лета вайны.
Партызанскі разгром. Адступаюць атрады.
Асвятляюць вёскі пажарамі шлях.
Ён вядзе ў дрыгву. Мядзяныя гáды
Адпаўзаюць з-пад ног у густых сітнягах.
Малады камандзір асцярожна, старанна
Па дрыгве на высчу атрад вядзе.
У яго пад рукой дзвесце шэсць партызанаў
І дзве тысячы трыста мірных людзей.
Мох. Багун. Непрыкметныя кветкі дурніцы.
Дрыгвяная руда нацякае ў сляды.
За спіною зямныя бóюць бліскавіцы
І ўздымаюць фантаны бруднай вады.
“Елянецкая выспа, ты дай ім надзею,
Дай спакой. Напаі крынічнай вадой.
Хай галіны на хвоях ад куль парадзеюць.
Ты ж зацятнеш раны жывіцай сваёй.
Чалавечыя раны цяжэй зажываюць.

Зберажы людзей. Ад болю маўчы.
Дзеля гэтых дзяцей яны адступаюць.
Дай ім сховішча. Раны дай залячыць”.
Еляніцкая выспа з узыхам сказала:
“Я цябе памятаю, Карповіч Ян,
Я схаваю вас, як продкаў хавала,
Ад палону, ад ганьбы, ад смерці, ад ран.
Спачывайце спакойна. Не пройдзе вораг.
Развяду рукамі вашу бяду.
А балот вакол – неабсяжнае мора,
І шляхі да мяне пад твянню вядуць”.
Людзі выйшлі, урэшце, на цвёрдую глебу.
За спіной замаўкае голас гармат.
Хтось жаваў скарынку чэрствага хлеба,
Хтось кашуляю абціраў аўтамат.
Заварыўшы галін маладой маліны,
Камандзір жанчыне прынёс кацялак:
“Чай духмяны, смачны. Напіся, Сабіна.
Абышлося ўсё. Жывыя, сынок.
Вось нягоднік бяззубы. Смяецца, ты бачыш?
Знаеш, жонка, ніяк не магу ўявіць,
Што пайду з ім калісьці ў лазню гарачую,
Навучу, як трэба вуды жывіць,
І што будзем дурэць з ім калісьці на сене,
І што будзе са школы прыносіць “калы”...
А пасля... пасля ён, вядома, ажэніцца.
Ён ажэніцца... смешны, бяззубы, малы.
І не бойся. Вакол разышліся цені.
Не над намі будуць крычаць груганы.
Мы схаваліся, зніклі, як голка ў сене,

І ніколі слядоў не знайдуць яны".
Памыліўся Ян. Атрад пільнавалі.
Роўна тыдзень мінуў, калі хлопцаў трох
На балотным беразе абстрагялі
І звалі мёртвымі ў рыжы мох.
І чужыя, нахабныя, слізкія твары
Іх укрылі дзяругай, паклалі на воз
І павезлі па вёсках, па чорных пажарышчах
Каля чорных абвугленых мёртвых бяроз.
І сцягнулі за ногі з воза без жалю,
Не трymаўшы буюную галаву,
І чубы, як блявы кавыль падмяталі
Перад ганкам штаба сухую траву.
У штабах машынкі, як кулямёты,
Стракаталі цэлую ноч навыёт:
"Ачапленне пасліць вакол балота..."
Накіруйце да Гейнца сапёрны ўзвод...
Дальнабойныя падцягнуць да лагчыны..."
З лётнай часткай сувязь трэба ўзмацніць..."
Махавік жахлівай ваенай машыны
Закруціўся павольна, каб мяць і крышыць.

Гэты час быў нядобры, вельмі нядобры,
На людзей палявалі вучоныя псы,
На зямлі беларускай ад Оршы да Кобрына
Дзень і нач, дзень і нач палалі лясы.
У адказ аўтаматы з-за хвой стрялялі,
І ад жыта дымная хмара плыла.
Дзееці ў пушчах начных спакойна гулялі
І пужліва сціхалі на вулках сяла.

А на выспе залечвалі цяжкія раны,
Гадавалі дзяцей, рыхтавалі паход
І чакалі, чакалі трох партызанаў,
Што ніколі не прыйдуць з далёкіх балот.
І аднойчы над мрэючымі барамі,
Над абшарамі вострых балотных траў
У бясхмарным небе з'явілася "рама",
І Янук зразумеў, што канец настаў.
Зараўла артылерыя – з недалётам.
Сітнягамі папоўз удушлівы дым.
З громам падала сталь на кілім балота
І рабіла новыя вокны ў ім.
У новых воках з чорнай вады гарачай,
Што бурліла газам з апошніх сіл,
У цёмнай бронзе лускі, што сонца не бачыла,
Выпльвалі агульшаныя карасі.
У гадзюк халоднае падала сэрца,
Як імчаў над імі свідруочы жах.
Вадзяныя курачкі беглі ад смерці
На сваіх зялёных, доўгіх нагах.
Хто, чаму іх карае – не разумелі
І хавалі галовы свае пад крыло.

Цішыня раптоўна ўпала знямелаая.
Не ўзялі гарматы бясконцых балот.
Перад вечарам проста над галавою,
Ў ціхім небе, дзе цымянае сонца вісіць,
Над трывожнай, закуранай дымам дрыгвою
"Фоке-вульфы" натужліва сталі басіць.
Вымпел кінулі ў цемры з апошнім налётам,

І зямля скаланулася ў чорнай журбе.
“Заўтра мы вас змяшаем з брудам балота.
Вайсрутэнія, здайся.
Канец табе”.

Ян сказаў:
“Нам трэба хутчэй збірацца.
Выспа будзе пустою ў ранішні час.
Нас тры тысячи. Хочам мы жыць і змагацца.
Мы прарвёмся. Ёсць іншая сцежка ў нас”.
Людзі хутка збіраліся. Над галавою
Дуб, расколаты бомбай, тужліва рыпей.
Восем вёраст ім трэба прайсці дрыгвою.
Летамnoch карацей, чым гівала спей.
Шлях адзін: па пояс у твані зялёны.
Асака рэжа твар, як лязом мяча,
Па баках уздыхае дрыгва бяздонная.
Нават дзецы маўчаць. Нават дзецы маўчаць.
І дрыгва падпірае пад самыя грудзі,
Калі трапіцца нейкі дурны раўчук.
Са сцяжынкі сарваўшыся, тонуць людзі
І маўчаць, каб вораг іх не пачуў.
“Не ўзыходзь, Венера, над ціхімі рэкамі,
Над спакойнай цемрай балот начных.
Будзь какання зоркаю, як спрадвеку,
А не зоркай смерці для дзетак тваіх.
Бач, ідуць яны ў золкім начным тумане
І нясуць на руках праз цемру і дым
Ўсіх дзяцей, што народжаны ўсплем кахраннем
Пад адвечным, пяшчотным святлом тваім.
Не ўзышла. О любая, дзякую ад сэрца.

Вось і суша, цвёрдая, як асфальт.
Мы дайшлі, мы пазбеглі ганьбы і смерці”.
– Хальт!
Прагна слухаюць. Ціша. Глухая. Дзікая...
Вартавы адганяў баязлівасць і сон.
Дзякую щчырае, што папярэдзіў крыкам,
А іначай нарваліся б на заслон.
І ўпалі людзі на глебу ўзрытую,
Па глыбокім яры, па хмызах густых
З лесавым, адвечным, звярыным спрытам
Папаўзлі, як яшчаркі, праз пасты.
Над адхонамі вогнішчы зырка палаюць...
Чутна мова... Смех цішынню скалану...
А яны адзін па адным прapaўзаюць,
Пасадзіўшы маўкаівых дзяцей на спіну.
Цішыня заснула ў галінах сасонак,
Цішыня разлілася па берагах.
І раптоўна заплакаў Янаў дзіцёнак:
– Куга! Куга!
Ён крычаў, ён скардзіўся горка на голад,
Бо пустыя грудзі ў маці былі.
Вусны маці зводзіў пранізлівы холад,
І яны калыханку вялі і вялі.
А дзіцёнак крычыць прарэзліва, тонка.
І зайшлося сэрца у многіх людзей.
І Карповіч сказаў: “Дай мне сына, жонка”.
І прыціснуў пад курткаю да грудзей.
Ён заціснуў рот неразумнаму сыну,
Ён далонню гладзіў дрыжачы задок:
“Памаўчы, памаўчы, памаўчы хвіліну,

А пасля крычы колькі хочаш, сынок".
Вартавы прытаптаў недакурак абцасам
І спытаў трывожна: "Ты чуеш плач?
Што такое, Курт, не ведаеш часам?"
А другі адказаў: "Der Uru – пугач".
Пяць хвілін стаялі яны над адхонам.
Панавалі ў лесе маўчанне і сон.
Дзякай богу, маўчыць, ён маўчыць, дзішёнак.
Дзякай богу, спакойны, спакойны ён.
А калі адышліся прэч вартавыя, –
Стала чутна, як сэрца ў грудзях звініць.
Папаўзлі... І ўздыхнулі нетры лясныя.
І у тыле нямецкія згаслі агні.
І адкрыўся бор, вясёлы, шырокі,
У карчах, ручайніх, мяккіх імхах.
Ян ішоў наперадзе цвёрдым крокам.
Сын ціхутка ляжаў у яго на руках.
Бацька сеў з малым пад сухою бярозай
І яго з суровай пяшчотай абняў...
З дрэў спадала раса, як дзяўчочыя слёзы,
Высыхаючы з першай усмешкаю дня.
Калі нехта прынёс яму лусту хлеба,
Ян адсунуў хлеб і сказаў:
 "Забяры
Адышдзі, яму нічога не трэба...
Надта... доўгай была... хвіліна ў яры..."
І канец.
 Да бацькі вярнуліся сілы.
Два гады ён з атрадам па пушчах кружыў...
На зямлі стала болей адной магілай.

На зямлі засталіся тры тысячы жыць.

Калі штосьці адмовіць уладу смерці,
Калі штосьці радасць зямлі ажывіць,
То, напэўна, сэрца, бацькава сэрца,
Што абвуглена ў горнё вялікай любvi.

БАЯВЫЯ ВАЗЫ

Драч крычыць. Туманы, як мора,
За ракой на лугах ляглі.
Прагна слухаю.
 З цемры чорнай
Далятае голас зямлі.
Непакорлівы. Рэзкі. Забыты.
Крык аб помсце. Пагроза. Прыймы...
Драч крычыць быццам недзе ў жыщে,
Ледзьве чутна рыпяць вазы.
Ты адкуль, драчыная песня?
Можа, з тых далёкіх часоў,
Калі сотніяй вазоў напрадвесні
Йшоў Вашчыла граміць паноў.
З мужнай песняй адчаем і верай
Войска продкаў на ворага йшло.
Хлебнік – з дзідай, смаляр – з сякераю,
Каб на працу падобна было.
Пад зарнічным святлом мігатлівым

Праз шатры надрэчнай лазы
Бачу вілы, конскія грывы
І акутыя меддзю вазы.
Едуць, едуць, драныя, босыя.
Ў рызе біскупскай кожны конь.
А на вочы звісае валоссе,
А ў вачах – пажараў агонь.
Што ж няма вам дагэтуль спакою?
Ціха.

Слухайце.

Хаты спяць.
Адпачніце. Няхай над ракою
Баявыя вазы не рыпяць.
Іх няма, вашых злосных катаў.
Поўнай мерай заплочана ім
За галодныя, курныя хаты
І за вёсак спаленых дым.
Мудры, моцны і працавіты,
Цвёрда ведае родны народ –
Сонца светлым устане над жытам,
Як прывыклі за сорак год.

ВЯЧЭРНІЯ ВЕТРАЗІ

Яны абвісаюць, як спеў недапеты.
Пад кілем вада заціхае, звініць.
О вецер, дыхні над вячэрніяй планетай,
Рыбацкія мачты рукою крані.

Пагладзь спрацаваныя нашы далоні,
Ўчыні на паверхні вясёлы баль,
Каб зноў палацелі грывастыя коні,
Блакітныя коні азёрных хвал.
Каб ветразь ружовы, туті, нібы грудзі,
Прынёс нас да хаты над беражком,
Каб позняй парою ўсе добрыя людзі
Сядзелі над смажаным шчупаком.
Каб клікала нас адрына старая,
І мірна агеньчыкі зязлі ў дубах,
І ўстала з-пад мачты мая дарагая
І стому рукою абцерла з ілба.

* * *

Трагедыі не знікнуць пры Камуне,
Хоць знікнуць голад, і прыгнёт, і жах:
Захоча Ён дабрацца да Нептуна,
Яна – сады вырошчваць у ільдах.
І рыне ў космас карабель імклівы
Да новых зор, да новай стараны,
І пройдзе месяц для Яго жахлівы,
А для Яе – дзесяткі год зямных.
І лямант радыё з канца сусвету
Не даляць праз папялісты змрок:
“Каханне, адгукніся, дзе ты, дзе ты?
Ў якіх краях гучыць твой лёгкі крок?”
Ён руль трymае, пальцы пабялелі.
Ў вачах ад рэзкіх слёз стаіць туман.
Планеты, ледзяныя, пасівељя.

Жыцця ні кроплі. Аміяк. Метан.
Далей. Далей. Сусвет бязмежны зведаць.
Шукаць разумнае, шукаць людзей,
Ў туманнасці далёкай Андрамеды
З пачварамі змагаща цэлы дзень
І прыялець з далёкіх зорных светаў
Да праліўных дажджоў, да поўных рэк,
Да самай лепшай, да сваёй планеты,
Дзе так чакае родны чалавек.
Сустрэць Яе ў пачатку цёплым мая
І ўбачыць, што прыйшла Яе пара,
Што любая амаль зусім сівая,
Па ўзорству, як старэйшая сястра.
Пачуць ад любай у тузе і жалю,
Ў згрызотах, і каханні, і журбе:
– Я гэтую яблыню *тады* саджала,
І дачакалася яна цябе.
Пятнаццаць год у зараве Стажараў
Яна пладамі біла па зямлі...
Глядзі, алеяй падыходзіць пара.
І – хлопец наш. І мы вось так маглі
Глытаць салёны вецер акіяна,
Ў шумлівых пушчах раскладаць касцёр
Ў садах малочных сустракаць світанак
Ўсе дваццаць год, што ты ляцеў да зор.
І ўсё ж мне добра, што туту і старасць
Пакінула сабе, як лепшы дар.
Я ганарылася табою ў марах,
Адважна мой, каханы мой Ікар...

I, можа, шчасце менавіта ў гэтым,
Каб любому аддаць усе гады,
Каб адкрываць нязнаныя планеты,
Сівець, чакаць, кахаць, расціць сады,
Не быць ніколі вербным херувімам,
І для адвечнай мары дарагой
Ў касмічным пыле, у агні і дыме
Спаліць жыццё над цёплаю зямлёй.

МОКРЫЯ ТРАВЫ

Я сумую па радзіме,
Па яе лугах і нівах,
Па трывпутніку, што гладзіў
Ногі збітая мае,
Па укропе на гародзе,
Рэчках ціхіх і лянівых
І па сопкай белай бульбе,
Што на стол яна дае.

Я сумую па радзіме...
Бачу ціхія паляны.
Цёплы мёд яе маліны
Адчуваю на губах.
Ты – мая лясная казка
У красе доўгачаканай,
Ты – мая святая песня,
Свет адзіны у вачах.

Просты свет, дзе дрэмлюць хаты,
Дзе раса на травах спее,
Дзе у росных шатах чуцен
Гівала пяшчотны свіст,
Дзе наўсцяж канавы мокрай
Пышны кураслеп жаўчее,
І купае таусты лопух
У вадзе мясісты ліст.
Мокры край. Дажджы і сонца.
Вільгаць сонечнага лета.
Жараўбя бяжыць па лузе,
Радасна задраўшы хвост.
Цэлы век вісіць вяёлка
Над краінай мокрай гэтай,
І глядзяць спакойна коні
На нябесны дзіўны мост.

Я сумую па радзіме,
Як кахраны па дзяўчыне,
Я жадаю ўвесы прыпасці
Проста да яе рукі,
Да грудзей – тутіх узгоркаў,
Да вачэй – азёраў сініх,
І замерці ў пацалунку
На гадзіны і вякі.

* * *

О мой цудоўны край,
Мой заснежаны рай...
Ціхі званочкай смех.
Снег у лесе начным,
Смех у садзе пустым,
Коней спакойны бег.
Штосьці часцей і часцей
Сню я, што шэррань цвіце,
Падае з чорных сукой
І што з табою ўдваіх
Еду між дрэваў начных
Госцем да сваякоў.
Плечы твае абняў.
Роўная рысь каня.
Лес радзейшы стае.
Шэррань заткала бары,
Скроні мае серабрыць,
Беліць вейкі твае.
Бачу сялібу ў садах,
Бачу загурблены дах,
Нізкі, натоплены дом.
Хутка між яблынь густых
Будзеш смяяцца і ты.
Бачыш? Страчаюць з агнём.
Вязкі цыбулі вісяць.
Скварыцца каўбаса,
Водар смалы, сасны.
Дроваў адталы дух.

Печка.

Калматы кажух.

Сны.

* * *

Гусі-лебедзі ў лугах зялёных,
Гладзяць крылы белыя блакіт.
Сокал, прагнучы крыві салёной,
Рвецца у сакольніка з руکі.
Ногі коней грэбуюць замлёю.
Ярасная сіла ў скакуне...
Адбылося гэта ўсё са мною,
Або гэта сон і яблынь снег.
Але ў сне не вып'еш столькі гора.
Ведаю, што я званіў у шчыт,
Я граміў татар пад Крутагор'ем,
Я крыштыў крыжацкія мячы.
Кроў далі мне паплавы і пожні,
Голас – бор дрымучы і чарот.
Я з табою да крыві апошняй,
Мужны мой, адвечны мой народ.
Ты мне даў асення світанкі,
Ты мне даў ружовы твар вясны,
Падарыў мне цяжкае каханне
Да жанчыны з дальняй стараны.
Роднымі зрабі чужкія вочы,
Шэрсія, як неба над табой,

А пасля пакліч, калі захочаш,
За цябе на самы страшны бой.
І калі ў твае глыбіні лягу, –
Дай мне ціхі спеў тваіх бяроз
За любоў, за веру, за адвагу
Сціплых песняў, што табе прынёс.

ЛЯСНАЯ КАЗКА

Стажар се рабрысты пажар.

На дрэвах бароды імхой.

Пáра з начных імшар

Пужае цыбатых ласёў.

Бягучь па балоце яны.

Над імі праз шэры туман

Ззяе, як вока вайны,

Чырвоны Альдэбаран.

Слепне стомлены зрок,

Сцежка спускаецца ў лог,

Вожык, як шэры клубок,

Скруціўся ля самых ног.

Клубочак, вядзі, вядзі.

Гаспадар, дарогі няма.

Трэба на сцежках блудзіць

І не зважаць на туман.

Яліна над сцежкай маёй –

Не яліна, а баба-яга.

Сава ў глушыні лясной

Парочыць: “Куга! Куга!”

Алёначка! Ого-го!

Спаткай, за руку бяры.

Выведзі Яна свайго

Да ўпрай хаты ў бары.

Хоча ён бачыць агні,

Карагоды між светлых лугоў,

Хоча святла, цеплыні,

Хоча казання твайго.

Лаўжы і карчоў кръжы.

Туман, як прывід, як дым.

Хтосьці па сцежцы бяжыць,

Сава лунае над ім.

Вочы гараша нада мнай,

Не сава, а дзіва-змяя.

Бацюхны! Хто гэта? Вой!

Алёначка, гэта я.

Пойдзем хутчэй. Туман.

Хату яшчэ прамінеш.

Як ты даведаўся, Ян,

Што завуць Алёнай мяне,

Што аб'ездышыку я дачка,

Што жыву між гэтых палян,

Што добра мне тут чакаць,

Калі прыйдзе прыгожы Ян?

Любая, я ж чараўнік,

Знаўца зямлі і вады.

Мне і куніца, і дзік

Адкрылі свае сляды.

Ў дримотнай глушы лясной

Не ведаў я аднаго:

Сцежкі да хаты тваёй,

Сцежкі да сэрца твайго.

Дай мне тваю далонь.

Не трэба стаяць, пайшлі.

Вядзі на мірны агонь

У змрочных лапах ялін.

РАЗВІТАЛЬНАЯ ПЕСНЯ

Ці-i-іпак,

Ці-i-іпак.

Сумна. Не хочацца ў шлях далёкі.

Шпак

на галіне бярозы высокай,

Чорны шпак,

Трапёткі шпак.

Чысты аблар халодных нябес,

Белая травы засумавалі,

Белая травы на сонцы адталі,

Плачуць ружовымі нізкамі слёз.

Ці-i-іпак,

Ці-i-іпак.

Шпак не трапеча, ён не ўзвіваецца,

Шчасцем жыццёвым не захлынаецца,

Сёння з радзімаю ён развітаеца.

Сумна,

Працяжна спявае шпак.

Песня шпака халадком цячэ,
Доўгі, празрысты свіст на світанні...
Час адлятаць ад радзімы туманнай,
Светлай для кожных птушыных вачэй.
Ў сэрцы птушыным яна жыве
З дымнаю сушняй, з садамі расянымі...
Вецер над чорным, чужым акіянам
Перыйкі,
Перыйкі,
Перыйкі рве.

БАЛАДА ПРА ГАЛУБІНЯ ПЕР’І

На ўскрайніе ціхай дзяўчынка жыла,
І было ёй шаснаццаць год.
Як заўсёды, тачылася з вішняй смала,
Як заўжды, пальмнеў усход.
І ў дзяўчыны хлопец харошы быў.
Стаяла вясна на двары.
Над каханымі лёталі галубы
І скінулі два пяры.
І хлопец дзяўчыне аддаў адно,
І яго абняла яна,
І вечар быў, і спусцілася ноч,
А ўранцы прыйшла вайна.
Бомба разбіла іх цёплы дом.
Абое на фронт пайшлі.
Хлопцы танкі сустрэлі ружэйным агнём

І забітымі ў полі ляглі.
Смерць у ясных вачах закруціла свет,
Прабіла кішэнь свінцом,
Прабіла шэры пацёрты білет
І перыйка з шызым пушком.
Засталася дзяўчатам кроў на бінтах,
Разбіты бомбай шпіталь,
Сцяжок у руках, сняжок на вачах,
Па забітых дарэмны жаль.
І дзяўчыну таксама не мінуў свінец.
Гарэлі пясок і трава.
Над грудзьмі белай зоркай застаўся рубец,
Дзе асколак пацалаў.
Жорсткі вецер вайны паджапіў пяро
І панёс над абшарам снягоў:
Пэўна, недзе ў капцёрцы, змываючы кроў,
Пусцілі на вецер яго.
Разам з перыйкам гэтым, што без надзея
Ляцела ў бясконцы шлях, –
Як бязважкі пух, існаванні людзей
Круціліся ў дымных смярчах...
На месцы акопаў сталі сады,
На месцы магіл – рунь,
Але разам з пяром адляцелі кудысь
Каханне і светлая юнь.
Засталіся фарбы фрэсак старых,
Храмы над люстрай вод,
І жанчына кнігі пісала пра іх,
Каб любіў іх родны народ.
І аднойчы ў руінах стаялі яны

Разам з сябрам майскай парой,
І да іхніх ног з высокай сцяны
Галубінае ўпала пяро.
Пад мядовым ветрам звінела трава,
І жанчына ў дзіўнай журбе
Зразумела, што простае: “Гэта вам”
Азначае: “Памру за цябе.
Асушу пацалункамі вочы твае,
Дзіўнай песняй людзей здзіўлю...”

.....

Малады, ён паходзіў на друга яе,
Што без помніка лёг у зямлю.
Глянула ў вочы яго, і ёй
Патрызніўся рык гармат.
І той, хто забраны навекі вайнай,
Ніколі не прыйдзе назад.
“Маладосць твая чыстая, як сляза,
Гарачэй, чым раны ў баю.
Любы мой, ну чым мне табе адказаць
На пяшчотную сілу тваю,
На настойлівасць мяккую сціплых рук,
Што туманіць мне галаву?..
Сціснуць перыйка ў пальцах, пазбыцца муک
Або ўпусціць на траву?
Мне цяжка кінуць жорсткі адказ.
Забіць – і пакутваць пасля,
Я хачу апошні, апошні раз
Адчуць, як квітнене зямля.
І балюча жыццё тваё завязаць,
Бо між намі годы і кроў.

Што сказаць табе?
Што сказаць?
Што сказаць?”
.....
Рука трymае пяро.

* * *

За старым, закінутым млынам,
Дзе зарослы заліў ракі,
Скачуць жоравы на лугавіне –
Танканогія шляхцюкі.
У цыбатых усё ў парадку:
Ежа ёсць, прайшлі халады,
Ім асіна пляскае ў ладкі
На касе ля балотнай вады.
Толькі я перапоўнены сумам.
Зросся я з гэтай весняй зямлёй
Не птушыным сэрцам бяздумным,
А трывожнай людской душой.
Мне лягчэй бы стала, напэўна,
Каб забыла мінулае ты,
Каб страла мая ўпала гнеўная
І ўваткнулася перад царэўнай
У гарлачыка ліст залаты.
Ты прыходзь, далёкая, любая,
Ты развеій усмешкай туту.
Пакладзі мне далонь на губы.

Не магу без цябе. Не магу.

* * *

Месяц заснуў на коміне хаты,
Кінуў адбіткі на люстра вады.
Дрэвы густыя ў бліскучых латах,
Як вартавыя, вартуюць сады.
Ў цьмянае поле гляджу з-пад далоні,
Полымя бухае, нібы ў трубу.
Коні начлегу, ружовыя коні
Месяца іскры з травою скубуць.
Добра усім. А мая беласнежка
Полем не пройдзе каля лазняка,
Не прабяжыць гэтай цёплаю сцежкай,
Бульбіну не пакачае ў руках.
Позіркам ясным мяне не адорыць,
Поруч з агнём не ляжа ў мурог
І не папросіць, каб сеў я поруч
І ад бяды невядомай бярог.
І не прыкрыюць вачэй яе сонных
Цёплыя пальцы майі руکі...
Вельмі далёкія перагоны.
Вельмі марудныя цягнікі.

* * *

Пералескі. Бярозы вісяць над старыцамі.
Над ярамі, над парнай ракою імгла.
Чырвань вечара на самотных званіцах,
На каменнях бялеючых мякка лягла.
Спачывае зямля пад гусцеочым ценем,
Мірна нюхае горкі пах травяны,
Як аратай, што звесіў руکі з каленяў
І бяздумна сядзіць ў канцы баразны.

* * *

Цягнікі заспывалі, заплакалі,
Дым змяшалі з парай лагчын,
Па мастах над вадою адтакалі,
Іскры кінулі ў зорную сінь.
Дні нядаунія, ясныя, любыя,
Гарадоў старажытных спакой,
Кураслеп на лугах Багалюбава,
Белы храм над Нерлю-ракой.
Ці здалося мне, ці прыснілася,
Што ў вясеннія гэтыя дні
На вачах тваіх, шэрыйх, мільх,
Больш было да мяне цеплыні.
Адцумела дзікімі злакамі,
Абляцела пялёсткамі “сна”,
Адцвіла бярвянымі макамі

На паўночных лугах вясна.
Дзе ты зараз, добрая, цёплая,
Як прамень святла на траве?

...Над духмянымі ў полі каноплямі
Ценъ ад хмары самотнай плыве.
Ледзь паспейшы сустрэцца і зведацца,
Лапай вочы прыкрышы ў журбе,
Пад алмазнай Вялікай Мядзведзіцай
Спіць туга мая па табе.

ЗАСУШ

Пілавінне цягаў на гару, каб не мерзнуць зімою.
Слова мерзнуць прыдумаў, здаецца мне, нейкі
вар'ят.
Трыццаць градусаў спёкі. Пад сіней шкляною
смугою
Задыхаецца ў сонцы блішанымі лісцямі сад.
Сорак дзён абыходзяць дажджы паплавы і палеткі,
Сорак дзён, не змаўкаючы, ворат ля студні рыпіць,
Травы пудрацца пылам, і нікнуць бязвольныя
кветкі,
Лісце дзюбу раскрыла, як галка, жадаючы піць.
Выльеш цэбар вады уначы пад каравую грушу –
З прагным шоргатам п'ё, знемагаючы ў смазе,
зямля.
Толькі жоўты баркун, улюбёнец спякоты і сушы,

Сотняй дзід залатых пагражае маўклівым палям.
Я паіў свой гарод, я паіў свае кветкі і дрэвы,
Але як напаіць мне мільярды аўсоў і пшаніц,
Што дрыжаць перад вокам чырвоным калматага
гневу

I ab літасці просяць, галовы схіляючы ніц?
I заходзіцца сэрца сялянскім разважлівым жалем.
Шкода раастваў гэтых, што глебу прабілі для мук,
Шкода баб, што вясною на печцы халоднай стагналі
Ад няспечнага болю у трэшчынах высахлых рук.
I балбоча стары, што жыве па суседстве са мною,
Як калісці малебны служылі, ішлі на мяжу,
A вачам уяўляе ща жыта сухою сцяною,
I адчай у вачах, і надрыўныя крыкі:

“Дажджу!!!”
I дзядоўнік на рызе папоўскай, ніжай паясніцы...
Каб вы здохлі, старыя гады і старыя часы!
Пуста ў небе, дзяды, і дарэмна ішлі вы маліца,
Каб вярнулася вільгаць у ломкія каласы.
Што рабіць, калі зроблена ўсё,
што ў руках чалавечых,

A на нівы дагэтуль ад хмары не падае ценъ,
I нясе толькі пару з ракі надыхдзячы вецер,
I лягчайшым надыдзе у рукі людзей працадзень.

Я іду на раку пасля працы упартай, стараннай.
Эскаватар, капаўшы канаву, замоўкнуў без сіл.
Паміж пальцамі ног б'е дзесятак маленякіх
фантанаў.

Б'е і зноў асядае гарачы і мякенькі пыл.

Нават камні з ракі павысоўвалі чорныя спіны
І стаяць у тузе, бы няшчасных кароў чарада.
І на іхніх баках, як на скуры гарачай дэльфіна,
Высыхае ў імгненне ад ног маіх мокрых вада.
Я плыну праз Дняпро, і слабенькая сіняя слайка
Нада мною пілікае, яўна зайдзросцячы мне,
І выходжу на бераг, апрануты ў алый плаўкі
І ў бліскучую скuru на бронзавай мокрай спіне.
Бераг стромавысокі. Унізе рыбак, як мурашка,
І альшэўнік,

што ледзьве дзярэцца на страшны адхон,
А вокол разнатраёу рамонак, дзятліны і звяшкі,
А над гэтым – спякота, і коршак трапёткі, і сон.
Што рабіць мне з палямі, што цягнуць калочыя руکі
У адзіным імкненні дасхочу напіща і жыць?
Што рабіць з маім сэрцам,

што плача спагадай і мукая,

У якім, як на полі, чырвоная засуш стаіць?
Успамін. Успамін. Дні пяшчотнай вясны ўспамінаю,
На бязмежных лугах кураслепаў халодны пажар,
Жыватворнае мяккае сонца раскошнага мая,
І даждкы залатыя, што шчодра бруліся з хмар
На зямлю тваю чыстую, на зямлю залатую,
На паляны лясныя, на іх небагаты убор,
На забытыя белыя храмы,

што восем стагоддзяў сумуюць

У лугах залацістых і ў лесе над плёсам азёр.
Вочы, вочы каханыя, шэрыя, мяккія зоры,
Вы маглі пагражаць, вы смяяцца і лашчыць маглі.
Памятаеш, стаялі ўдваіх мы на белых узнесеных

хорах
Самай лепшай царквы, што самотна стаіць на
Нерлі.

Б’е свято невядома адкуль на халодныя сцены,
На ільвоў, што таемна да нас прамаўляюць у сне,
Быццам тысячы тысяч забытых людскіх пакаленняў
Ўсе жылі для таго, каб цябе нарадзіць і мяне.
А ў адверстыя дзвёры ляпечуць лугі пад вятрыскам,
І няма ім канца, і на іх зелянеюць дубы,
І ля рук маіх цвёрдых так блізка, так блізка,

так блізка

Легкакрылыя бровы і вочы, якіх не забыць.

Што рабіць, калі сэрца дурное цябе ўспамінае
І ляціць да цябе праз ляснога пажарышча дым?

Я ж не ведаю нават, кахаеш або не кахаеш,
Помніш часам мяне ці адразу забыла зусім.

Але жыць не магу без цябе, як засмяглыя травы,
Па якіх сухавеі начамі і днімі ідуць,

Як палі без дажджу, як карэнні без злівы ласкавай,
Як нябёсы без яснай вясёлкі, што цягні ваду.

І трывогай бязмежнаю поўняцца сэрца і грудзі.

Я зрывая рамонак, што вырас з ускраю раллі,
І гадаю з трывогаю:

будзе кахаць ці не будзе?

Прыйдзе дождж ці не прыйдзе на сэрца і ў нашы

палі?

Будзе! Будзе! Грудзям не стае на хвіліну паветра.

І, узняўшы павекі ў абшары, што вочы сляпяць,
Адчуваю ўсім целам парыў нечаканага ветру,
Заўважаю, што ў даліх трывожныя хмары кіпяць.

Б'е далёкі пярун, бы ў клубах наплываючых,
чорных.
З гарлавою пяшчотай бурчыць добразычлівы звер.
Хутка, хутка па лісцях заскачуць халодныя зоры.
Не праходзь стараною. Я веру! Я веру цяпер!
О каханая, ты, што вясення дорыш світанні,
Ты – пачатак жыцця, што ніколі не будзе канцом,
Не забі мяне градам, дай вільгаць, жыццё і каханне,
Дай мне славіць цябе пад сярэбраным цёплым
дажджом.

Дай сустрэць цябе ротам раскрытым, грудзьмі і
рукамі,
Дай мне вечнае шчасце: над вымыгтай злівай травой
Зліцца ў крыку любові з пакутнымі тымі палямі,
Што чакаюць цябе, што загінуць без ласкі тваёй.

БУСЛЫ ВУЧАЦЬ ДЗЯЦЕЙ

Буслы вучаць дзяцей. Цішыня над ракою.
На абрывах у прысмерку дрэмле падбел.
За ракой у густым лугавым спакоі
Пастуховай пугті ляскae стрэл.
Буслы вучаць дзяцей. Над стромай страшэннай
Шапку з чорнага голля надзела сасна.
А пад імі прасёлачак пахне сенам.
А пад імі – Дняпро і лугоў жаўцізна.
Скора вечар. Хваля пясок цалуе,
Ціха цені ў прыдонных лозах пляце.

Дзядзька спіць у чаўне. Я нячутна вяслую
Паўз жанчын, што купаюць на плёсе дзяцей,
Колькі іх. Напэўна, цэлы дзесятац,
Смех на беразе. Мяккае рэха ў лазе:
“Хтось ляжыць у чаўне...

Паглядзіце, дзяўчатаы.
Бач, тужлівы які...

Тапельца вязе”.
І адна з кабет, зубастая, смелая,
Пэўна, маці дзяўчатаак, крычыць у спіну:
“Вось каб раптам устаў бы гэты тапелац
І ўхапіў сабе... ну хоць бы адну”.
Я махаю рукой і торкаю ў човен,
Каб прыгожая самая села ў карме.
О, якія ляцціца наўздагон мне словаы,
О, які там віск, і кпіны, і смех!
А “тапелец” раптам, задзёршы ногі,
Паймкнуўся ўстаць без падторы рукой...
Сонца, сонца вячэрняе. Пырскі. Рогат...

А буслы вяслуюць над ціхай ракой.
Добра жыць на сасне над шэрымі хатамі,
Дзе запалацца скора ў вокнах агні
На абрывах высокіх пад ціхімі шатамі
Ў вёсцы з назваю звонкаю Кісцяні.
Буслянты нагамі над хвоямі месяць,
Іх вячэрні палёт хавае імгла.
На вялізным, на нізкім аранжавым месяцы
Цень вялізны белага з чорным крыла.
У паветры звонкім старыя лунаюць.

Бездакорна старых пераймае дзятва...
Крыллем лопаюць, на верхавіны сядоюць,
І паветра са свістам б'еща мне ў твар.
Буслы вучаць дзяцей. Ім трэба спяшацца.
З кожным днём сінява гусцее ў вадзе.
Першы жоўты ліст на галінах акацыі
Папярэджвае ліпень, што восень ідзе.
І стагі за ракою сумуюць па хатах,
Па адрынах, дзе плача смалою сцяна.
Нават вечарам лётаюць буслянты
І мяне запрашаюць высока лунаць:
“Мы лунаем, а ты паўзеш, як мурашка.
У захапленні ўзлятаем, а ты стаіш.
Бачыш, мы навучыліся. Гэта няцяжка.
Ты такі вялікі. Ты лепш паляціш.
Паляцім мы з табою пад неба зорнае,
Адаб'ёмся ў базальтавай хмурай вадзе,
Паляцім мы ў Афрыку, ў Афрыку чорную,
Ў лес трапічны, дзе мнгва раздзірае людзей.
Мнгва – вялізная кошка, магутная, смелая,
Больш ільва, са шкураю шэртай, як дым.
Мнгву ніколі ў жыцці не бачылі беляя,
А пабачыўшы... не расказалі другім.
Там, у Афрыцы чорнай, пад небам сінім,
Над прытокам Конга ў густых сітнягах,
Правадыр негрышянскі кажа дзячынне
З чорнай скурай бліскучай на цвёрдых грудзях:
“Чуеш, бой барабанаў спужаў антылопу.
З паляўнічай сцежкі паўзе змяя.
Калі мнгва мяне ў нетрах дагоніць і схопіць, –

Палявання героем загіну я.
Калі ж схопіць чужынеч мяне і замучыць, –
Я памру не героем – рабом памру.
Чараду забяруць з крааля¹ калючых,
І цябе з сабою яны забяруць.
Я прайду праз лясы, дрыгву і завалы,
Я забуду твой цёплы смяшлівы рот,
Я на мнгве паспрабую дзіды трываласць:
Ці праб'е яна ворагу прагны жывот”.

Буслы, буслы, ляціце дарогай прамою
На зарослыя пальмамі берагі,
Раскажыце, што над вялікай ракою
Ёсць народ, што ніколі не крыйдзіў другіх,
Што бязмерным гонарам я ганаруся,
І мацнее штодзённа мая любоў,
Бо скупая зямля маёй Беларусі
Не раджала рабоў і не мела рабоў.
Буслы вучаць дзяцей. У лясным ветрабоі,
Ў цёмных пушчах буслам зайздросцяць звяры...
Крылы моцныя гучна вяслуюць над хвоямі,
Хвост пушысты, як веерам, ногі накрыў.
І адклайшы вясло, я слухаю сказы,
І па плыні спакойнай, па глыбіні
Адплываю кудысьці з заходам разам,
І згасаю на сумным тваім агні.
Ціхі гоман радзімы з абрываў чую,
Ціхі голас каханай, як песня, цячэ...
Ну куды, куды ад цябе палячу я,

¹ Краааль – закут для жывёлы з калючых раслін.

Ад пяшчоты, ад шэрых глыбокіх вачэй?
Буслы, буслы. Зіма вас зробіць ізгоямі.
Не лікуйце, што прыйдзе гэта пара.
О дурненъкія дзеци, з якою туюо
Вы прыпомніце заход і плёсы Дняпра!
Бузіну і яблынъ цяжарных падпоры,
І стакроткі ў мокрай цяністай траве.
Не ад стомы буслы гінуць над морам:
Насталъгія ім сэрца няшчаснае рве.
О, тута па радзіме. Хутчэе. Хутчэе.
Сэрца поўніць узлёт нечуваных мар.
Гэта ты, маё шчасце, за морам сінееш?
Сэрца! Шчасце! Любоў мая!..

Цемра... Удар...

Перамогшы ў палёце прастор акіяна,
Паміраюць яны ў абдымках вод,
Як памёр Рафаэль у абдымках каханай,
Што кахаў безнадзейна дванаццаць год.
Я прыкметы твае павек не забуду:
Душагубка, што грэе на сонцы бакі.
Дзед сівенькі ў лазе, трапёткія вуды
І барвянец імклівы на плыні ракі.
Буслы, буслы, бярыще яе з сабою.
Усё запомніце: шоргат рачной асакі,
Сон пяску пад пяшчотай рачнога прыбою,
Соль ліловую сохнучай рыбнай лускі.
Часта радуеш сэрца ты, часта ты мучыши,
Я павек не забуду твае палі.
І каб стала ты полымем буйнаравучым,
Я саломаю стаў бы. Вазьмі. Спалі.

ДЗІВА НА НЕРЛІ

H. M. Молевай

Белая песня ў лугах залацістых,
Кліч адзвіненых стагоддзяў зямлі,
Кволая-кволая, чистая-чистая,
Быццам дзяўчына, царква на Нерлі¹.
Кроў і забойствы ў агні і дыме,
Подласць і жорсткасць у лютым баю, –
Нават яны праходзілі міма,
Пашкадаваўшы нявіннасць тваю.
Ўсім, хто навек адыходзіў к ценям,
Снілася ты на райскіх лугах
З яснай журбою па убіенным,
З ценем усмешкі ў мокрых вачах.
Любы твой брат загінуў на ловах.
Вочы твае для нас збераглі
Літасць, і слёзы, і ўспыя слова,
Што не заб'еш на грэшнай зямлі.
З дальніх стагоддзяў праз цёплыя губы
Чую прызыўны твой галасок:
“Братка мой мілы, братка мой любы,
Выйдзь да мяне на круты беражок”.

¹ Царква Пакрава на рацэ Нерлі – ге ніяльны помнік старожытнарускага дойлідства на тэрыторыі Уладзіміра-Сузальскага княства.

БАЛАДА АБ АРГАНАЎТАХ

Ў дымным трывожным агні пачаўся далёкі палёт.
Рынуў ад речак і ніў срэбны месяца лёт.

Сігара з металу бліскучага. Востраў жыцця ўначы.
Іскра зямной цеплыні: дзве жанчыны і пяць

ужчын.

Першы нясмелы крок жорсткі тэрмін звязаў:
Дзень на паверхні месяца. І дарога туды і назад.
Ля пульта сядзіць камандзір,

чалавек без асобых адзнак,
І намеснік яго, дзячына, яна – журналіст і
мастак.

Там дзе два – там заўсёды мосціцца
між жаночым і між мужскім
Крылаты хлапчук нябачны з састарэлым калчанам
сваім.

Упершыню пакінуў зямныя ён берагі,
Пальцамі рук перацягнутых хапае ща за рычагі.
Ён не бацца, што кучары схаваюць пад

шлемафон,

Для сваіх уладанняў бязмежных новы край
адкрывае ён.

Адбіваліся ў любых вачах светы далёкіх планет,
Плыў па везле валасоў жоўты водбліск камет,
І свет у вачах праступаў у ярасным сяйве нябёс...
Арганаўты ў бездань ляцелі. Арганаўты абраўлі лёс.
Ўпалі ў абдоймы Месяца, прыглушыўшы агню
снапы,

Да вяршынъ узмятнуўшы падзеннем адвечны
касмічны пыл.
Паглядзеўшы на хмары пылу, на ўзняты выбухам
жвір.

“Дрэнна тут падмяталі, –
са скрухай сказаў камандзір.

I, агледзеўшы добрых сяброў,
што ў пакой для скафандраў ішлі,
Прыбавіў:

– Станцыя Свінкі.

Хлопцы, хапай хатулі...

Калі каму пашанцуе хай адзін не прыходзіць
назад.

Злавіце пару лунацікаў. Пераважна прыгожых
дзяяча т”.

I сказаў, затрымаўшы дзячыну:
“Сцеражыся, праменъчык мой,
Беражы людзей. І вяртайся.

Хай удача будзе з табой.
Хто згубіцца – хай не забудзе,

што ў шлеме ёсць мікрофон,
І яго адшукаюць па пеленгу. А Месяц –

не страшны ён.
Я тут пахаджу, ля ракеты, як хадзілі ля коней
дзяды,

I, магчыма, схаджу на вылазку,
і напрамак мой будзе – туды,
Сцеражыся...”

Выходзілі людзі, як продкі на выспах чужых,
У бліскучых бронзавых шлемах з грэбнем антэны

на ix.

Ракета, як стомлены лебедзь.

Камандзір застаўся адзін.

Месяц вабіць жывое, аддаецца яму:

“Ідзі”.

Цікаўнасць, ты клічаш мяне,

ў бездані вабіць твой спеў,

Каб не ты –

мы ў тваниях кішэлі б і ніколі не злезлі з дрэў.

Срэбныя з чэрню густою цыркі

дрэмлюць у ложках сваіх,

Як похвы кінжала каўказскага,

як скурка палескай змяі.

І ён пайшоў. Невядомае ў грудзях забівала дых,

І падкідвалі ногі яго на вяршыні ўцёсаў рудых.

Сядло паміж скал.

Планета зусім не паходзіць на рай.

Ён стаў, і цень паймаў кудысьці за небакрай.

І ён прыпомніў з усмешкай,

што ў родным палескім сяле

Бабулі паказвалі дзесяцям на месяц, што пльоў у

імgle:

“Бачыш, плямы на Месяцы? Хтосьці ногі задзёр
дугой?

Гэта брат забівае брата. Узняў на вілы яго”.

Ён стаяў і глядзеў на цыркі,

на чорных безданяй сець.

І раптам нешта змянілася. І ён не паспей

зразумець.

Ён адчуў, што скафандр цэлы,

але сам ён заціснуты ў жвір,

Як семя ільну пад давільній,

як пад прэсам сохнучы сыр.

Ў чаргаванні сцюжы і спёкі, разбітая імі ў баю,
Скала вісела стагоддзі, каб захлопнуть пастку
сваю.

Такую – за тыдзень не скінеш. Цяжкая, як свінец.
І гэта значыць – прыщемак.

І гэта значыць – канец.

А тэрміну толькі суткі ў разлічанай меры зямной,
І сем душ загіне ў бясконцым замест душы адной.
Не трэба, каб адшукалі сярод недасяжных гор.
Хай змоўкнуць мае сігналы. Хай думаюць: я
памёр.

Легенда, ты нахлусіла. І вось канцоўка мая:
Брат не ўзніме брата на вілы.

Брат выключыць свой маяк.

Над мёртвай планетай звестка чорная паплыла:

“Слухайце, слухайце, слухайце.

Мяне раздушыла скала.

Памятайце апошні загад:

больш гадзіны мяне не шукаць.

Карабель давядзе да зямлі не мая, а другая рука.

Забудзь пра мяне, каханая, забудзь,

што каліс я быў,

Прымірыся з Зямлёй без мяне,

прымірыся з холадам ніў.

Выбухаў ён не пачуў, але раптам ў змроку
начным,
Як быццам чырвоны сцяг разгарнула неба над ім,
І вышэй барвянага сяйва, туды, дзе сузор'я агні,
Зорка рынула ўзысь і знікла, прайшоўны зеніт.
Сяйва сышлося ў конус і растаяла ля камля.
І ў апошні свой, у смертны, у безнадзейны час
“Зямля! Маці Зямля!
Будзь літасцівай да гэтай, што ўбачыць шаты
бяроз,
Што зараз ля пульта седзячы,

жаночых не точыць слёз.
Будзе ёй час паплакаць, як пабачыць твае лясы.
Зрабі, каб забыла,
 каб іншаму нарадзіўся ад любай сын.
Будзь для яго зялёнай, чыстаю, як трава,
Не выбухай пажарамі, ў бітвах не забівай.
І ў апошні свой, у смяротны, у безнадзейны час
Пажадаю я, каб сонца прамень над табою не згас.
Каб вечна была ты такою, якою мы любім цябе,
Зямлёю туті і радасці, дзе шчасце жыве ў журбе,
Дзе такія сінія пушчы, дзе алмазны гарыць
Валапас.
Дзе вёска мая на Прыпяці,
 дзе Нерль і рублёўскі “Спас”,
Дзе раджаецца мяккае сонца на вяршынях
 ліловых гор,
Дзе плачуць жанчыны светлыя,
 калі мы гінем ля зор”.

АРХАНГЕЛЬСКАЕ

Лістападаўскі вецер над паркам пахмурым.
Халадзее рака, як лязо мяча,
У мармуравых німфаў гусіная скура
І прыгонны адчай у глыбокіх вачах.
На газонах барвянае лісце размокла.
Золкі лёгкі туман ахутвае луг,
І Ахіл у абдоймах сціскае Патрокла:

Не ад ран, а ад палак канае друг.
Вар'яцею, здаецца: чую і бачу,
Пад галінкамі чорных, як туш, дубоў
Дзе сяць гожых пастушак манерна скачуць.
Пастаральная песня. Вясна. Любоў.
З балюстрады за іхнім лёгкім палётам
Назірае праз сетку яловых лап
Падагрычны стары з праваленым ротам,
Вальтэр'янец, юрлівец, татарскі сатрап.
Прыгажосць яму лаўрамі чэрап вянчае,
Ён Лукул, Петроній, Цэзар і Крэз.
Ён стварыў гэтую казку на чорным адчай,
На Парнас у турэцкім халаце пралез.
Ён памрэ і тады не ўбачыць прыгожага.
Страшна духу пакінуць цела-турму.
І прыгонных актрыс кладуць яму ў ложак,
Каб халодныя ногі грэлі яму.
Хто ім верне мары дзяўочыя, светлыя?
Хто ім верне кахання светлага час?
Лепей гвалт, лепей жорсткасць –

толькі не гэта,

Не бяссільны, старэчы холад пляча.
Сёстры любая, ганьба ваша і раны,
Быццам вострыя церні ў душы маёй,
Я сябе адчуваю, як вы, зганьбаваным
І рыдаю гаручаю вашай слязой.
Мара, спеў, летуценне, каменнямі скутае,
Цёмны парк, што варты усіх паэм, –
Калі рай купляюць людской пакутай,
Хай ён дымам згіне, такі Эдэм.

Ненавіджу цябе, баюся, кахаю,
Як каханую злую, ўсім сэрцам сваім.
І да рук мармурowych чалом прышпадаю,
Любых рук, што пад ветрам дрыжаць начным.

БАЛАДА ПРА НЕВЯДОМАГА ПЕРШАГА

Н. М. Малевай

Ён ляпнуў вохрай на камень;
І зліўся з пячорнай сцяной
Зубр чырвоны з рагамі,
Што кінуўся ў страшны бой.
Трывожнае, новае, дзіўнае
Адымала голад і сон.
У дыме над жоўтым біўнем
Кашляў і плакаў ён.
І з жахам глядзелі людзі,
Як явелі дзені за днём
Дзяўочыя руکі і грудзі
Пад крамянеўым нажом.
Натуршчыца, першая ў свеце,
Зразумеўшы сваю прыгажосць,
На беразе Першага стрэціла
І дала мазгавую цосць.
І племя важак калматы
Ўзняў велічэзны сук,
І мускулы, як канаты,

Загулялі пад скурай рук.
Ён сказаў уладна і сонна:
“Славольству гэтаму – край.
Аддай, я знішчу разьблёнае,
І дзяўчыну гэту – аддай”.
І Першы, гнеўны, трывожны,
Забіў ударам нажа
Таго, хто дзяўчат прыгожых
Браў, як арды важак.
І праўленне яго шчаслівае
Паклала забойствам канец.
І стала ў ардзе справядлівасць:
Кавалак табе і мне.
Над тундраю годы знікалі,
А потым скананне прыйшло,
Лютым мамантам стала,
На біўні яго ўзняло.
Але Першы паспей яму ў скроню
Завостраны ўбіць ражон.
Нават уласным сконам
Племю даў ежу ён.
Ўсю зіму не ведалі гора,
Сыты глыталі дым,
І доўга ў цёмных пячорах
Гучалі легенды аб ім.

ПРАРОК ГЕРОНІМ БОСХ¹

H. M. Молевай

“Увага! Увага! Увага!
Рыхтуецца атамны выбух.
Хавайце дзяцей!
Хавайце вучоных і кнігі!
Хавайце ў зямлю партытуры
Бетховена і Гуно!
Хавайце карціны Босха:
Ён ведаў пра гэта даўно”.
Дзіўны, дзіўны мастак!
У цемры сярэднявечча
Сядзеў ён перад мальбертам,
Які асвятлялі свечы.
Цень у кутах пакоя,
Цені па фарбах бягуць,
Цень над роднай краінай,
Змрочныя цені ў мазгу.
Іспанцы край захапілі,
Палілі людзей без жалю,
Жыць не давалі нікому,
Існаваць – рабам дазвалялі.
Плакалі дзецы малыя,

¹ Геронім Босх – славуты нідэрландскі мастак канца XV – пач. XVI ст. У такой яго карціне, як “Страшны суд”, народная сатыра спалучаецца са змрочнай, кашмарнай фантазіяй. Дзіўнае супаджэнне: на яго карцінах намалюваны мышыны, якія падобны на танкі і сучасныя гарматы.

Ўміраючы на нажы,
І нельга было смяцца
Мастаку, што з праўдай дружыў.
Таму ў грудзях такога
Не сэрца, а галавешка,
Таму ў Героніма Босха
Памерла на вуснах усмешка.
Ён бачыў, што душы прыгнечаных
Не сталъ, а бязволны воск,
І прарочыў дрэнным людзям
Геній Гeronім Bosх.
Сваёй неўтаймоўнай фантазіяй
Выклікаў ён пачварныя здані...
Праз трэшчыны на палотнах
Чуюцца гукі рыданняў.
Лётаюць мёртвыя птушкі,
Палаюць жывыя кусты,
Пачвары з галовамі грыфаў
Рэжуць сабе жываты.
У адных галовы без ног,
У другіх пад задам калені.
Кідаюцца ў пажарах
Маўклівыя голыя цені.
Праз дымнае і чырвонае,
Праз попельнае святло
Танкі ідуць магутныя,
Якіх тады не было,
Ці мог ён тады прадбачыць,
Што пройдзе сто пакаленняў
І ажывуць наяве

Пачвары яго ўяўленняў?
Што будуць з акопаў людзі
Дзерціся на накат
І кідацца ім пад ногі
З цяжкай вязкой гранат.
Вы, васковыя душы,
З ланцугоў кашмары спусцілі,
Вы над роснай зямлёю
Смерці грыбы ўзрасцілі...
Даўно прарочыў такое
Босха трывожны мозг.
І ўсё ж аднаго ты не ведаў,
Вялікі Гeronім Bosх.
Зведаўшы чалавека,
Зведаўшы мора і сушу,
Не мог ты ведаць, што ў свеце
Стальнія вырастуць душы,
Што на хлуслівых і хцівых
Узнімецца іх рука
І вытграсе іх са скуры,
Як бульбу гнілую з мяшка.
“Увага! Увага! Увага!
Выбухаў больш не будзе!
Выносьце скульптуры і кнігі,
Спявайце і смеіцесья, людзі!
Выносьце дзяцей заспаных
Пад сонечных гукаў прыбой!
Выносьце карціны Босха!
Адбой! Вечны адбой!”

ТРЫЗНЕННЕ МУЖЫЦКАГА БРЭЙГЕЛЯ¹

Н. М. Молевай

Ў кірмашным радзе горада пры моры
Прыжкуюся ціхі і спакойны поўдзень.
На вулках не відаць ані сабакі:
Краіна ўся, нагандляваўшы грошай,
Да хрыпу накрычайшыся на біржы,
Набегаўшыся па усіх прычалах,
Абед ператраўляе, як пітон.
Абліты сонечным салёным сяйвам,
Ідзе кірмашным радам чалавек
І кіем грукае па белых плітах.
У чалавека вочы мудраца
І з'едлівая сумная усмешка,
І, каб схаваць яе ад крамароў,
Ён нізка капялюх на твар насынуў.
Ён ходзіць цэлы дзень. Ідзе ў трушчобы,
Ў багатыя кварталы, ў крамы, ў гавань.
Адценні фарбаў, твары і усмешкі –
Ўсё застаецца ў памяці яго.
І толькі часам ля багатай крамы,
Ў шынку на бочцы, на гулянцы шумнай
Ён дазваляе веям апусціцца,
Ён дазваляе адпачыць вачам.

¹ Пітэр Брэйгель Старэйшы, празваны “Мужыцкім” (памёр у 1569 г.), – славуты нідэрландскі мастак XVI ст., аўтар карцін “Падзенне Ікара”, “Сляпнія”, “Сялянскі танец”, “Краіна гультаёў” і інш.

Не трэба. Не чапайце. Пачакайце.
Ён трызніць. І калі адкрые вочы, –
Мільгне такое цяжкае у зрэнках,
Што ворагу свайму не пажадаў бы.
Мужыцкі Брэйгель трызніць родным краем
На вуліцы паміж абжорных крам.
О крамы, крамы! Вы душа радзімы.
Вісяць на прэнгах заржавелых туши.
Барвянец мяса смачна адцяняюць
Янтарны тлушч і цукарная косць.
Індышкі ў папяровых панталонах,
Цяляты, ўзоршчаныя без вады,
На цёплым малацэ. Ігрушы шынкаў,
Што пахнуць горка елянцовым дымам
І часнаком. А ў ваннах ледзяных
Блажэнна парсюкі адпачываюць.
Для студзіны.

І ўся твая радзіма
Нагадвае такога парсюка.
На рыбных лавах волка пахне морам.
На сонцы тае вэнджаны вугор.
Чырвоныя вялізныя амары
Гурманаў з нецярпіласцю чакаюць.
І льюцца ртутным срэбрам у варэйкі
Трапёткія жывыя селядцы.
А там жаўцее свежым маслам рэпа,
Ляжаць гуркі, брусельская капуста,
Радыс ружовы з беласнежнай дупкай
І з кроплямі на лісцях сітаватых.
А памідоры з вільгаццю гарачай

З-пад дзяснаў сонцам пырскаюць у глоткі.
І гэта ўсё, наваленая купай,
Апышсканае сонцам і вадою,
Спявае, радуецца і звініць,
Край цяжка съты, як пастух на Юр'я:
З усіх краін прыносяць караблі
Карыцу з пахам выспаў акіянскіх,
Гваздзіку, чорны і духмяны перац,
Што сутаргава страунік скарачае.
Іначай мяса, рыбы і дзічыны
Краіна не магла б ператравіць.
Мужыцкі Брэйгель ля шынка на плошчы
Сядзе і ў руцэ альбом сціскае.
Ён бачыць тоўстых бюрgerаў за півам,
Сляпога, што пяшчотна гладзіць скрыпку,
Сталы, што цяжка крэкчуць ад жратвы,
Настаўленай на іх.

На ніzkім ганку
Стаіць шынкарка і глядзіць на плошчу,
На цяжкія сталы і на гуляк.
Аддайся ёй. Ды толькі памаліся,
Каб хоць душу жывой на свет пусціла
З абдымкаў страшных беласнежных рук.
Стаіць яна, узяўшы руکі ў бокі.
Здаецца, не на ганку – на дзяржаве
Ўцвярдзіла ногі, тоўстыя, як шынкі.
А зрэштаю, такіх жанчын тут любяць.
І вось мынтар з натоўпу выпльвае.
Перад шынкаркаю нагою дрыгнуў
І запрасіў яе з сабой на танец.

І вось ляцяць яны. Трасуцца грудзі.
Дол гнецца пад слановаю хадою.
Варочаюць магутнымі мясамі
І задам дрыгаюць. І съты пот
Сцякае з твараў у піўныя куфлі.
Павекі Брэйгеля прыкрылі зрэнкі.
Ён думае, што мынтару з шынкаркай
Цудоўна будзе спаць на сенавале,
А там ўсё на свеце хоць бы што.
За сътасцю яны не заўважаюць,
Што шашаль есць іх дом, што іх абкрадуць,
І назву самую “край Нідэрландаў”
Забудуць спячыя. Пракляты край!
Ніхто не хоча ведаць пра свабоду,
Пра пошуку, гарэнне і мастацтва.
Не, – ён схлусіў, – мастацтва дазваляюць.
Яно павінна лашчыць вочы сътых,
Высакароднымі рабіць іх твары,
І мышчамі рабіць на шыях тлушч,
І апяваць іх цёплыя пакоі,
Іх коўдры, начнікі і іхніх жонак,
Спакойных, як галандскія каровы,
І пераконваць іх, што быццам людзі,
Лаўцы амаралі і ткачы шаўкоў.
Не кашляюць крывёй і ў штурм не тонуць.
Што выведзе іх з сътай асалоды?!

Сам кожны за сябе. Нішто не ўзрушыць.
Ікар загіне – і ніхто не кіне
Нат позірку на ўспененая хвалі,
Дзе жаласна, пакутліва і горда

Мільгнула надламанае крыло.
Што ім да ўзлётаў і да летуценняў,
Да гожай мужнасці ў імя свабоды?
Яны валлё наб'юць – і пад пярыну.
Краіна гультаёу!

Пад тлуштым дрэвам,
Якое замест яблык, поўных сокам,
Ўзрасціла на галінах каўбасу,
Што капае з канцоў празрыстым тлушчам,
Ўзрасціла з трывою піражкі, –
Спяць людзі мёртвым сном і ў вус не дуюць.
Спіць воін, галаву на меч паклаўшы,
Чыноўнік спіць, адкрыўшы рот слінявы,
Спіць селянін, забыўшы пра цапільна.
Аднекуль з-пад хмызоў да гультаёу
Ідзе яешня на танюткіх ножках.
Ад чорнай і распаленай патэльні
Добранамерны курыцца парок,
І застаетца толькі ротам чамкаць.
А што ж яшчэ рабіць?

Яешню есці

Закон нікому не забараняе,
Як грошы ёсць.

Мужыцкі Брэйгель трывніць.
Хто вы такія? Як назваць вас, людзі?
Куды краіна з вами забрыдзе?
Сляпя! Мёртвия! Яны ідуць,
Паклаўшы рукі на плячо пярэдніх,
І іх вядзе сляпы. І проста ў яму
Ён падае.

А заднія не бачаць,
І, як раней, застыў на іхніх тварах
Самаздаволены па-свінску гонар.
Што ж ты пракінуўся, мужыцкі Брэйгель?
Штурляй у твар ім горкія палотны,
Дражні, як бугая чырвонай хусткай,
Паказвай ім, сляпым, канец Ікара, –
Яны ж усё адно не зразумеоць.
Хіба нашчадкі, можа?

СЛОВА ПРА ЧАЛАВЕЧНАСЦЬ

(Паэма)

I

У музейным завулку дом стаяў асаблівы.
Звонку хата як хата. Дубы. Гарод.
Дзесяць яблынь белых. Старыя слівы.
Хмель і плюшч спавіваюць высокі плот.
Але дзівы гасцей каля брамы чакалі:
Ля дарожкі, на тварах тоячы злосць,
Дзве каменныя бабы на варце стаялі
І як быццам пыталі: “А пашпарт ёсць?”
Ганак быў на слупах з аблезлым пабелам.
У пярэдняй, дзе стый таямніцы змрок,
Сустракаў гасцей з усмешкай няслелай
Шасцірукі каменны індыскі бажок.
На руках зайды капялюхаў пара,

І ніхто не хоча за гэта плаціць.

“Што ты зробіш: быў богам, а стаў швейцарам.

І з людзьмі такое бывае ў жыцці”.

У пакоях кнігі ў дубовых шафах

(Кнігу выцягнеш – будзеш хвіліну чхаць).

У адным куце лучнік, як жырафа,

У другім, як чэрап аленя, саха.

Красны ў зале стаяць: за жыщё стаміліся.

Поруч з бронзы сякеры, дзіды, нажы,

Беларускі каран старадаўні са Смілавіч

Пад іконай цымянаю мірна ляжыць.

І няма жывых, хіба што кашлаты,

Шалем мяккім захутаны да галавы,

Паміж статуй святых, як жывая статуя,

У халаце барвянным дзядуля сівы.

Акрамя студэнтаў, што дзеда любілі,

Нешматлікіх сяброў героя майго, –

Абывацелі горада моцна забылі,

Што імя старога – Чаховіч Рыгор.

II

Бомбы дралі ў шматкі жытло чалавека,

На мурах спаганялі чорную злосць.

Жалюзі на вулках стулілі павекі,

І пад ботам салдат храбусцела шкло.

Перад тварам бязлітаснай грознай навалы,

Перад тварам смерці на плоскіх штыках

Дзецы ў чэраве маці ад жаху крычалі,

Бо з'явіліся ў край наш вайна і жах.

Не хацелася дзецим ў свет нараджацца,

У жахлівы свет людзей нежывых,

Дзе абвугленыя, сухія акацыі

Плачуць чорным лісцем на вулках крывых.

Ненароджаныя, яны сумавалі

Па пяшчоце бацькоў, што ляжалі ў зямлі,

Па раструшчаных цацках, калысках спаленых,

Па братах, што ў рабства чужынцы вялі.

Ў гэты час на рабоў, якіх ціхім ранкам

Па завулку вялі на катаржны здзек,

Адхінуўшы жоўтай рукою фіранку,

З безнадзейным сумам глядзеў чалавек.

Чалавек быў звычайны: сівыя бровы,

У вушах сівых валос касмыкі,

Аскетычны твар і вочы супровыя,

Кніжны пыл на пальцах сухой руки.

Паўтарае гісторыя жарт з Архімедам:

Горад родны палае, зямля дрыжыць,

Але ёсьць папірус, ёсьць вечныя веды

І накрэсленія на пяску чарцяжы.

Чалавек чытаў старажытныя кнігі

Пра зямлю, дзе буялі агонь і меч,

Пра крывавую бітву над соннай Нямігай

І смяротны запал кругагорскіх сеч.

І натрапіў на месца, дзе скупа пісалі,

Што ў татарскі набег аж пятнаццаць дзён

Людаловы бляявых людзей вязалі

І цягнулі ў Крым на аркане “палон”.

І ля ханскай мяжы, ля рабоў перакопскіх,

Столькі дзён палонных вялі і вялі,

Што зрываліся зоркі ад тупату конскага
І да Месяца пыл далятаў з зямлі.
І яўрэй-мяняла шчыра здзіўляўся
На бясконцую, пыльную туу змяю:
“Ці адзін чалавек, прынамсі, застаўся
На развод у далёкім гэтым краю?”

Чалавек стары. Калоцяцца руکі.
Што ён можа слабай дзясніцай зрабіць?
Крок няспынна гучыць за акном па бруку:
“Беларусы – рабы!

Беларусы – рабы!”

Ён сябе суцяшае, што людзі сцерпяць,
Адбудуюць калісьці свой светлы дом...
Але што ж так няцерпна, балюча сэрцу?
Што заткнула глотку тутім камяком?

III

Чалавек унаучы не заплюшчыў вочы.
Ён пісаў пад танкаў фашисцкі рык.
На паперу разам з бісерным почыркам
Вырываўся душы змардаванай крык.
Ён пісаў:

“Спłyвае дзіцячая вера.

Вера ў тое, што ў свеце знікнуць рабы...
Ў дзвесце семдзесят шостым па нашай эры
Цэзар Пробус варвараў дзікіх разбіў.
І Валікс Флавій пісаў пасля гэтага,
На вялікую радасць сваёй стараны,
Што цяпер, пасля перамогі светлай,

Больш ніколі на свеце не будзе вайны.
І цяпер, калі зноўку змрок надыходзіць,
Калі топча зямлю новых варвараў раць,
Калі гінуть краіны, знікаюць народы,
Калі вогнішчы з кніг на плошчах гарашь,
Я пытаюся ў тых, што скілі шыю,
Каму варвар на спіну паставіў нагу:
“Што б рабілі мы, бедныя і сляпныя,
Каб не кнігі, што
гонар людзей берагуць?
Што праз цемру, пажары і ліхалецце
Цвёрда кажуць нашчадкам алмазамі слоў,
Што калісьці таксама былі на свеце
Чалавечнасць і мужнасць, свято і любоў.
Магіканы культуры! Навалы крыгі
Ўсё жадаюць раструшчыць, спаганіць, зламаць.
Мы павінны схавацца, вывучыць кнігі
І далёкім нашчадкам пераказаць.

Як апошнія рымляне ў склепах сонных
Пад зямлёю, дзе цемра пануе ўесь год,
Для нашчадкаў хавалі кнігі Назона
І Катулавых вершаў атручаны мёд.
Танкі з крыжам стапталі зямлю Еўропы.
Танкі злосна равуць над Дняпром-ракой.
Я крычу, як калісьці яўрэй з Перакопа:
“А ці ёсць хто з жывых у краіне маёй?!”

.....
Так пісаў ён. І вочы Радзімы гаротнай
Над радкамі яго пачалі сумаваць.

.....

Чалавек быў вельмі-вельмі самотны.
Нам патрэбна за ўсё яму дараваць.
Іранічны дзівак з не вядомай краіны,
Што ў душы гуманізм бязмэтны насы,
Выкладаў у медінстытуце лаціну
І ў пеўвузе гісторыю Белай Русі,
Не любіў людзей, што лісточкам фігавым
Прыкryваюць адсутнасць думак і мар,
Курганы раскопваў, капаўся ў книгах
І лічыў, што найболышы геній – Плутарх.
Не аднолька жорны на свеце мелюць,
І не трэба, каб людзі былі заўжды,
Быццам танныя лялькі мясцовай арцелі,
Што падобныя ўсе, быццам кроплі вады:
Рот прыемным сэрцайкам, нос пакарочаны,
Над вачымі чубы, як снапы ільну,
А ў галовах машынка, каб сінія очы
Закрываць, калі хтось пакладзе на спіну.
На зямлі нудоты хопіць без гэтага.
Незвычайнія людзі, нязнаны свет,
Дзівакі, вандроўнікі і паэты –
Гэта водар жыцця і яго яснацвет.

IV

Ў гэткім ціхім, глухім, старажытным горадзе,
У якім жыццё няспешна ішло,
Працякала палова жыцця Рыгора,
А ў жыцці і шчасце і гора было.
Можа, гора яго з таго пачалося,
Што на ціхіх лугах за мяжой гарадка

Курганы спачывалі пад дымнымі росамі
І падножжы іх вымывала рака.
Вымывала косткі ад вохры чырвоныя,
Вымывала круглыя гарлачы,
І слязніцы са шкла ружова-зялёна,
І пабітвыя ржою крывавай мячы.
А Чаховіч чамусыці не мог без гэтага:
Без вільготнай зямлі, без рудых чарапкоў,
Праз якія сівая наша планета
Размаўляла з ім галасамі вякоў.
Ён любіў народнай эстэтыкі нормы,
Прыгажосць ва ўсім і меру ва ўсім,
Геніяльна – простую, грубую форму,
Што народ надае ўсім рэчам сваім.
Чарапкі гарлачоў і палоскі сталі,
Што ў сабе хаваў гарадскі гліназём,
Для выкладчыка юнага радасцю сталі,
Сталі сродкам пазнання, сталі жыццём.
У студэнцкія годы ён быў саслабелы,
А цяпер, раскапаўшы пяць-шэсць курганоў,
Ён вяртаўся з работы, як негр, загарэлы,
Адчуваў, што здароўе вяртаецца зноў.
Ён хапаў сваю жонку рукамі грубымі,
Называў каканай і дарагой,
Цалаваў яе ў надзымутыя губы,
Бо яна злавалася на яго.
Дзеці мір, вядома, замацавалі б,
Але першы сын немаўленкам памёр,
І калыска ў хаце шмат год пуставала,
Хоць заўсёды аб дзецих марыў Рыгор.

Ганне Львоўне хапелася шуму сталіцы,
Рысакоў, бульвараў, дасціпных людзей,
А не гэтай дзюркі, дзе можна ўтапіцца
Ад туті, ад нуды, ад разбітых надзей.
Муж лінгвіст і гісторык таленавіты.
Захацеў бы – мог бы прафесарам быць...
Толькі трыццаць год – а шчасце разбіта,
Дні бягуць, і за грошы іх не купіць.
А яна прыгожая, вочы палкія.
Прыгожосць невымоўная ў рысах сухіх.
Вось такім прыносяць у лютым фіялкі
І ў тэатрах бінаклі наводзяць на іх.
Нельга жыць у гэтай абрыйдлай магіле,
Зарабляць на нейкі агідны хлеб...
Рэвалюцыя мары тყя разбіла...
Ненадоўга толькі: пачаўся нэп.
Зноў па бруку шыны зашапацелі.
Зноў з'явіліся футры і белы атлас
(Усё, што зграя купцоў рукамі спацелымі
Да пары да часу цягнула ад нас).
І якраз тады захапіўся Чаховіч
(Быццам мала было паверхні зямлі)
Катакомбамі горада вапняковымі,
Што пад вулкамі частаю сеткай ішлі.
Горад быў, як вядома, зусім састарэлы,
І багаццем яго з невядомай пары
Быў няцвёрды, рассыпчаты камень белы,
Што ламалі людзі ў капальнях сырых.
А за восем стагоддзяў капальні суровыя,
Жыхарамі спустошаныя да дна,

Вельмі часта былі і складам і сховішчам,
Калі ў белым свеце шалела вайна.
Тут калісь жыхары ад Літвы хаваліся,
Праваслаўныя брацтвы чынілі суд,
Тут кахалі, раджалі і паміралі,
І ў магілы, вядома, сыходзілі тут.
Мацавалі скляпенні трывалым дубам,
Студні білі, каб не сядзець без вады.
Да капальняў з палацаў пракопвалі трубы,
У капальню з царквы прабівалі хады.
Тут зямля, як соты, была пад нагамі,
На пустэчах стаялі сотні хацін.
І, каб хто пажадаў, ён мог бы хадамі
Да любога будынка старога прыйсці.
Але дзвесце год, як капальні забылі,
Завалілі смеццем атворы пячор.
Катакомбы старыя, вільготныя, пыльныя
Ведаў толькі адзін Чаховіч Рыгор.
Быў у горадзе Бука – рэгент саборны,
Што пражкую з камертонам свой доўгі век,
Страхалюдны, насаты, цыбаты, чорны,
А ў душы цудоўнейшы чалавек.
У яго па аўторках людзі збіralіся,
І пасля, пасплюваўшы гадзіну ці дзве,
Ў ліберальнай кампаніі выпівалі,
І хадзілі, як кажуць, на галаве.
І аднойчы ў стане занадта вясёлым
(У пятнаццатым годзе гэта было)
Гаспадар сказаў: – А ў мяне ў падполлі
Ход глыбокі такі, што знікае свято.

І Чаховіч з ліхтарыкам і вяроўкай,
Хоць крычалі госці: – Не ідзі, Рыгор! –
Адкапаў у Букавым склепе рыдлёўкай
Нешырокі, – сабаку пралезці, – атвор.
Хутка згаслі ў атворы святла прамені.
Толькі цъмяны ліхтар кідаў водбліск сляпны.
Сутарэнні, хады і зноў сутарэнні,
І асклізлыя пад скляпеннем слупы.
І пануе такая адвечная ціша,
Толькі чуцен кропляў няспынны плач...
Ён дайшоў тады да глыбокай нішы
І пабачыў чэрата жоўты мяч.
“Хто ж ты быў, мой продак, якая сіла
Пад зямлю калісці загнала цябе,
У глыбокі змрок, у глухую магілу
Паміраць у ярасці і журбе?
Ты сядзеў тут над лёгкаю гакаўніцай
І глядзеў, як паўзе пераходамі дым,
Як салома мокрая руда дыміцца,
Як выкурувае вораг цябе, як лісіцу,
З той нары, што зваў ты домам сваім.
Адабралі ў цябе гарады і нетры,
Берагі, на якіх сплявае лаза,
Адбіраюць зараз нават паветра,
Толькі прагу да волі не могуць узяць.
Я прыйшоў да цябе з незгасальнай цятай.
Твой нашчадак нямоцны прыйшоў сюды,
Каб пазычыць трошкі тваёй адвары
І аднесці ў новыя гарады”.
Ён вярнуўся няхутка, зусім зняможаны,

Ледзьве выпаўз у цесны і нізкі праём
І сказаў сябрам, што чакалі трывожна:
– Я прайду пячоры.
Гэта – маё.

Восем год з ліхтаром і англійскім шнурам,
З ненадзейнай рыдлёўкай у моцных руках
Ён адшукваў рэшткі мінулай буры
У капальнях і сховішчах гарадка.
Там даведаўся ён, што ў падземным горадзе,
Дзе адзін толькі ён бывае з жывых,
Ход злучае кляштар і два соборы,
Брацкі храм і скляпенні Гумёнскай царквы.
Перад ім ляжала светлая сталасць,
У любёная праца, радасць жыцця.
Нават жонка і тая раптам сказала,
Што ў іх, напэўна, будзе дзіця.
І калі перамога чакала Рыгора,
Перамога, якую шчасцем завуць,
Не камені з зямлёю, а цяжкае гора
Абвалілася на яго галаву.
І было гэта дробязна, недарэчна,
Як хайтурны плач па нявесце жывой,
Пачалося з хадоў, што вялі пад рэчкай:
– Я зусім не жадаю застацца ўдавой.
Трыщцаць восем – адзінаю пэўнаю мерай
Служаць годы адмераныя жыцця,
Трыщцаць восем – жонцы да скону ве раць,
Асабліва, як жонка чакае дзіця.
Трыщцаць восем – давер і спакойная праца,

Ўсё жыццё падобна на светлы сон
І нядоўта да цёплага слова “маці”,
Якім клічутъ жонку на схіле дзён.

Ліст азвайся ў сэрцы смяротным ударам,
І пасля быў змрок на многа гадзін:
“Ты жыццё мне зламаў, ты разбіў мае мары,
Ты мяне ашкуаў. Пражыві адзін”.
Выпадкова з’яўляіся чуткі ў народзе,
Што ў яе дачка, што праз месяц які
Ганна Львоўна зноўку замуж выходзіць
І што ў мужа дзве крамы і рысакі.
І Рыгор, хоць ніколі не быў ганарлівым,
Часта думаў пра тое, што жонка яго
Аддала сваё шчасце завеям і злівам,
Прамяніла сумленне на хцівых багоў –
На лабазнікаў тлустых, на годы бяздзейныя,
На гандлярскіх, шэрых дзён каламуць
І яшчэ на канец жыцця без надзеі,
Бо зажыцца ў краіне купцам не дадуць.
Пра адно чамусыці не думаў Чаховіч
(Мо таму, што сумленны быў чалавек),
Што канец бліжэй, што нягодніка слова
Да знікнення патрэбы ў сэрцы жыве.
Папаўзлі праз месяц упартыя чуткі,
Што лабазнік раптоўна кінуў яе
І з багатай суседкаю вельмі хутка
Пад вянец у саборы Ільінскім стае.
І ніхто ад гэтага большага болю
Не адчуў на душы, як Чаховіч Рыгор.

І сабе на яго паглядзець дазволіў,
І на гэта вянчанне з’явіўся ў сабор.
Стай ля цяжкіх дзвярэй і думаў сурова,
Што жаніх і тварам і сэрцам свіння:
“Чым ён лепшы, гэты парсюк ружовы,
Што мяне на яго захацелі змяніць?
А нявеста? Хіба яна лепей Ганны?
Вось стаіць яна ля святога айца,
Як авечка рахманая, што на закланне
Прывялі на алтар Залатога Цяльца.
Замест носа нейкая бляклая дуля,
І кароткія пальцы на тлустых руках”.

Боль за жонку, образа – Рыгора штурхнулі
На учынак, якога і сам не чакаў.

.....
Ён пазначыў поухай тлустую морду
І, пальчатку гідліва сцягнуўшы з рукі,
Нечакана пабег на ўскраіну горада
Да няшчаснай жонкі і любай дачкі,
Бо губляе жонка апошнія сілы,
Бо агенъчык жыцця ў самоце згас.
Бо яна яму сэрца, дурная, разбіла,
Бо яна пакутуе ў гэты час.
Ён не ведаў сэрцам дзіцячым і светлым,
Да яе звяртаючы думкі свае,
Што прыходам гэтым, адданасцю гэтай
Назаўсёды справу сваю сапсue.
Бо з нянявісцю, шкадаваннем і болем,
Шкадаваннем такім, што сэрца звяло,

Не даруе жанчына таму нікоіл,
Хто адплоціць ёй шчыра дабром на зло.
“Хай прыходзіць самота, боль і нястача –
Не дарую яму правіны сваёй,
Нават горка кахаючы, нават плачучы
У самотнай спальні часінай начной”.

I канец. Ён не верыў, зусім не верыў.
Запалалі агні ў пачарнелых дамах.
За спіною навек зачыніліся дзвёры,
Пад нагамі бясконцы самотны шлях.
Ён пад ногі шаўковыя травы сцеле...
Ці не ты прыйшла да мяне праз гады?..
Вочы цёплыя. Вэлюм тонкі і белы...
Рот знаёмы... Хлуслівае: “Назаўжды”.
Мне не трэба, не трэба, зусім не трэба
Ні кахання твайго, ні радасных слёз.
Ёсць на свеце маё небагатае неба
І зямля, да якой я сэрцам прырос.
І няхай для сэрца не будзе адлігі,
І няхай яно паммрэ без надзея, –
Ёсць на свеце добрыя, цёплыя кнігі.
Я люблю людзей.
Мне не трэба людзей.

.....

Ганна Львоўна поштаю грошы вяртала,
Калі ён надумаўся іх пасылаць...
Ён чакаў. А гады над ім праляталі.
Ён чакаў. А пасля пакінуў чакаць.
Адшумяць бярозы лісцем вясенним,

Зноў на вулках каstryчніцкі вецер пяе,
I, відаць, ля брамы дзве бабы каменныя
Не сустрэнудь ніколі усмешкай яе.
Ёсць дачка, якую не бачыў ніколі
І якую кожны дзень уяўляў...
Пэўна, вырасла... Пэўна, бегае ў школу,
Пэўна, кветкі ёй хлопец на вокны паклаў.
Непрыкметна прыйшли вячэрнія цені...
У жанчыны, што так зрабіла тады,
Засталося, напэўна, даволі сумлення,
Каб забыць трывезнне сваё назаўжды,
Пераехаць у вёску, ў глухую школу,
Каб з Рыгорам пазбегнуць раптоўных сустрэч
І выхоўваць дачку здаровай, вясёлай,
Ўсе няшчасці яе адводзячы прэч.
А ў Рыгора ўсё не гайліся раны,
Што яму бяздумна нанеслі калісь,
І харектар стаў цяжкі, такі складаны,
Што работніцы доўга ў яго не жылі.
Інстытуты ў горадзе хутка адкрылі.
У старога час марудна паўзе.
Ён апошнія нервы, апошнія сілы
На студэнтаў траціў і на музей.
І нікому з людзей не глядзеў у зубы.
Што ты зробіш, не ўмеў хлусіць і круціць!
Гуманіст, што суседзяў не вельмі любіць,
Не такая ўжо рэдкая з'ява ў жыцці.
Многім стаў ён за гэтага поперац горла.
Год самотны за годам павольна канай.
У трыщцаць восьмым жонка раптоўна памёра,

Быццам ведала, што надыходзіць вайна.
А дачку сваякі кудысьці забралі.
Людзі ў вёсцы не ведалі нават куды.
Ён шукаў дарэмна. Ў тuze праляталі
Дні і тыдні, месяцы і гады.
...Чорныя, глухія ночы лета
Туманоў смуга ў лугах лягла
Вось шчаку маю пагладзіў вецер
Непрыкметным подыхам крыла.
Хто гэта? Нашто мяне галубіць?
Чый уздых ціхутка пралунаў?
Можа, гэта ты выходзіш, любая,
Да мяне з-пад гэтых росных траў?
Стала мяккім подыхам нячутным,
Ветрыкам паўночным на ражлі
І прыйшла пазбавіць ад пакуты
Друга, што сумуе на зямлі.
Прытуліся ж хоць на міг, каканая.
Адчуваю без туті і слёз
Мяккае, як ветрык, датыканне,
Мяккае, як шоўк забытых кос.
Дзе ты, дзе ты, дзе тваё дыханне?
Можа, засталася назаўжды
Ты нябачнай пасмаю туману,
Што плыве над нівамі кудысь?
Што гэта? Адкуль такія гукі?
Подыхі, забытыя навек?..
Працягнуўшы супраць ветру руکі,
Чуйна замірае чалавек.
Тры гады праляцелі ў спакойнай самоце.

Толькі вучні, гісторыя і латынь.
Толькі ім аддаваў ён сваю пяшчоту,
Толькі вучні лічылі яго святым.
Ну, а большасць мяшчан, і хцівых, і сытых,
На Рыгора шыпелі, як гад у лазе:
“Ну нашто нам патрэбна твая старажытнасць?”
І крэдыты рэзалі на музей.
Муж без жонкі, бацька без дзетак ласкавых,
Ён стаяў да пары, як у полі сасна.
Але грымнай пярун. Запалалі дубровы.
Пачалася вайна.
Пачалася вайна.
О Пяруне, о светлы нябесны коннік,
Бацька наш светазарны, забыты даўно!
Хто тваю Беларусь ад мячэй абароніць?!
Хто народ твой маленькі заслоніць спіной?!
Вось вядуць яго па ганебных дарогах.
Вось твой люд, памяркоўны і залаты.
Пакажы нам брод да святой перамогі!
Пакажы!

Не чуеш, не чуеш ты.

V
Інтэрмедыя
Між руін начных, чужынцамі спаленых,
Што стаялі на чорнай, як дзёгаць, рацэ,
Дзве паважных савы між сабой размаўлялі,
Дамаўляліся чынна аб шлюбе дзяцей.

Куга! Куга! Куга!
На спаленых комінах

Вочы чырвояя.

Куга! Куга!

– Мы даўно з табою, сваток, пазналіся,
У цябе ёсць сын, у мяне дзве дачкі,
І ў пасаг за старэйшай сто вёсак спаленых,
Два заводы ў руінах і тры гарадкі.

Куга! Куга! Куга!

Скляпенні, каменні,

Ад крылаў цені.

Куга! Куга!

– У цябе дачка драпежная, прагнай
І пільнуе добра на кожным суку.
Толькі мала, мала даеш пасагу.
Сын не будзе сватаць тваю дачку.

Куга! Куга! Куга!

Совам добра будзе,

Як знікнуць людзі.

Куга! Куга!

– Пачакай, сваток, не ляці, як абсмалены.
І дачка маладая і сын малады.
Пачакаем. Застынуць у мёртвых развалінах
Усе на свеце вёскі і гарады.

Куга! Куга! Куга!

У дамах пагарэлых

Параскашнела.

Куга! Куга!

Дам тады за дачкою ўсё, што просіш:
Бадзякі між дрэвамі дзікіх садоў,
Трыста трыццаць раскошных знішчаных вёсак,
Сто руін разбуранных, сто гарадоў.

Куга! Куга! Куга!

Няхай кахаюць,

Сусвет засяляюць.

Куга! Куга!

І давеку, давеку іх царства будзе
Паміж чорных руін, раскошных руін,
Калі толькі дурныя, сардечныя людзі
Не паўстануць са зброяю ўсе як адзін.
Куга! Куга! Куга!
Свінцовы вецер.
Любо-оў на планеце.
Га-га-га-га!

VI

Ў ноч наступную, ледзь на дварэ сцямнела
І прыціснула ночь да шыбаў свой твар,
Нехта ў ніжнія дзвёры пастукаў нясмела,
І ў пакой свято пагасіў гаспадар.
Гаспадар адкінуў чорную штору,
Нахіліўся, гледзячы з-пад руки:
Перад ім ляжаў без агенъчыка горад,
І бурчэлі нямецкія грузавікі.
З інтэрвалам кароткім па вулках спаленых,
Асвятляючы сінімі фарамі шлях,
Праляталі тоны плямістай сталі
На усход, дзе неба палала ў агнях.
А ў начной цішыні, аслеплы ад гора,
Без надзеі назаўтра дыхаць і жыць
Помсту клікаў бязгучна няшчасны горад,
Ў неба цятнучы дрэў абарэлых крыжы.

І Рыгор па сходцах спусціўся, свецячы:

– Хто там ляпае?

– Я, адчыні, Рыгор.

– Дык яшчэ існуюць жывыя на свеце?
Хто такі? Пачакай, адкіну запор.

Дзвёры ляснулі суха цяжкім запорам.

Зачыніўшы хутка іх за сабой,

Увайшоў зусім невядомы Рыгору

Малады чалавек з кульгавай нагой.

У яго былі незвычайнія вочы:

Сінь такая, як быщам на ціхі плёс

У лясное возера месячнай ноччу

Дзве блакітныя зоркі ўпалі з нябёс.

Шкода толькі, што чуб у пыле і гліне,

На плячах шырокіх зямля і соль,

Што ў глыбокіх вачах, прытульных і сініх,

Прытаіліся змрочна ўпартасць і боль.

Н е в я д о м ы

Пачакайце, м-м... Чыкоўскі, не дайцеся дзіву.

Апалчненец я, ўчора разблі нас.

Мы пайшлі ў дрыгву, на высipy і грывы.

Там яшчэ дагарае, курыць вайна...

Ч а х о в і ч (перабій іранічна)

Дазмагаліся з мужнасцю вашай нятленнай?

Мужнасць ваша – сядзець на высіпе ўначы.

Што ж так хутка вы, паспаліта рушэнне,

Аддалі свой горад дрэні на шчыт?

Можа, з неба дадуць вам мігдалы нябесныя,
Канюшыну райскую без трывог?

Мо за вочы прыгожыя ды за песні
Пашкадуе вас, бедных, міфічны бог.

Н е в я д о м ы (з гордасцю)

Мы стравлялі! Мы біліся! Лёгка ў пакоі

Разважаць, як трэба байцу канаць...

Упікаць яго, што пад страшнай вагою
У яго зламалася раптам спіна.

Ч а х о в і ч (спакойна і з'едліва)

У мяне тады спіна не ламалася,

Як паноў белапольскіх таўкла Беларусь,
Як на армію кайзера ярасна ўсталала.

Н е в я д о м ы (раптам)

Вучань ваш памёр... Сініцкі Кастусь.

Ч а х о в і ч
Кастусёк?! Калі? Чаму не пазвалі?!
Лепшы вучань! Чаму?

Н е в я д о м ы У смяротны час

Замест блізкіх асколкі нас цалавалі.
З трыццаці дваццаць восем загінула нас.

Ч а х о в і ч

Дарагі, прабачце старэчую з'едлівасць...
Сэрцу надта балюча...

Вазьміце...

Там...

І наліце на вату... Хлопчык мой светлы,
Дрэнна ў цёмнай зямлі тваім ясным вачам.
Смерць дурная не ў тыя пастукала дзверы.
Замест дзеда юнак пабратайся з труной.
Усяму канец. Падсяклі маю веру.
Свет шалее. Свет згіне разам са мной.

Н е в я д о м ы

Супакойцеся.

Ч а х о в і ч

Што мяне супакоіць.
Я самотны, як дуб збуцвелы ў палях.
Што сказаў вам Кастусь? Даручэнне якое?

Н е в я д о м ы

Справа ў вашых старых падземных хадах.

Ч а х о в і ч (зноўку злосна)

Што там трэба хаваць? Дынаміт? Пракламацыі
(Вы прабачце, я авантур не люблю)

Або, можа, самім вам трэба схавацца,
Каб дажыць да з'яўленны Хрыста на зямлю?
Мой Кастусь памёр у пакуце нязмернай,
Ад жыцця адыходзяць лепшыя преч.
Я не веру вам, чуеце, я не веру,
Калі ў першай бойцы вы кінулі меч.

Н е в я д о м ы

Толькі ваша нясцерпнае, лютая гора
Прымушае мяне прамаўчаць у адказ.
Я не буду спрачацца. Бацькам Рыгорам,
Як казаў Кастусь, называлі вас.
Ён мне даў ваш адрес, Чыкоўскі, учора.
Ён прасіў, каб вы мяне дапамаглі
Ў памяць дружбы, навукі, радасці, гора,
Ў памяць тых, хто навекі зниклі з зямлі.
Нам патрэбны памяць ваша і веды.
Справа ў тым, што ўчора ранній парой
Пра падпольную группу аднекуль зведалі,
Трох сяброў замкнулі ў цэлі глухой.
І назаўтра, як зникнуць начныя цені,
Павядуць пад расстрэл, бо людзі маўчаць,
Тры жыцці дагараюць у сутарэннях.
Тры жыцці маладых. І няма ключа.

Ч а х о в і ч

Дзе яны?

Н е в я д о м ы
Ў сутарэннях царквы Гумёнаў.

А капальні прайшлі адны толькі вы...
Можа, дзюрка якая, ад плесні зялёная,
Можа, ход які, смярдзючы і сонны.

Ч а х о в і ч
(задумліва)

Ёсць хады. Ад цвінтара Брацкай царквы.
Але справа такая не атрымаецца.
Гэты ход ненадзейны. Нара. Канал.
Там ад вільгаці вечнай зямля абсыпaeцца.
Што ні крок, то новы і новы завал.
Да таго ж, вы бачыце, я здыхаю,
А туды толькі моцны можа ісці.
Сэрца, бачыш, – ануча. І тут задыхаецца.
А вярсту пад зямлёю не прапаўзі.

Н е в я д о м ы

Пан Рыгор, паслухайце, нам патрэбна.
Гэта вельмі патрэбна, благаю вас,
Пазурамі выскрабу гэтую глебу,
Мы ўратуем іх у апошні час,
Там цудоўныя людзі, светлыя, гожыя.
Як пакінуць іх катам на чорны здзек.
Нам сказаі, што толькі вы дапаможаце.
Памажыще мне, дарагі чалавек.

Ч а х о в і ч

Не лічы мяне, хлопча, старым баягузам.
Добра змераў я меру сілам сваім.
Бачыш, рукі калоцяцца. Цяжкім грузам

Годы болю ляжаць на сэрцы дурным.
Я памру пад зямлёю. І ты са мною,
Бо выйсця без мяне ты не знайдзеш адтуль.
Гэты ход, як пастка. Ён стане труною:
Зверху глейка, спадысаду глусты муль.

Н е в я д о м ы

І няхай, няхай мяне возьмуць чэрці.
Бог ты мой! Няўжо ў вас не сэрца, а лёд?!
Вам не трэба баяцца заўчастнай смерці,
Майце жаль у сваім спрацаваным сэрцы,
І тады вы майму безаглядна паверыце:
Там дзяўчына, якой васемнацца год.
З ёю алгебру мы зубрылі.
У горад разам прыехалі перад вайнай,
Разам з ёю у ваш інстытут паступілі,
Што ж вы робіце з ёю, з намі, са мной?!

Я не буду хлусіць. Я яе кахаю.
І на вас абсыпалі яблыні снег.
Пашкадуйце! У памяць светлага мая
Памажыще ёй, ратуйце мяне.
Буду смерці шукаць сваім сэрцам спаленым,
Ёй канец... Гільяціны крывавая слізь,
І відаць, што праўду людзі казалі:
Ён нічога не варты, ваш гуманізм.

Хлопец змоўк. І ціша навісла знямелая.
За акном напаўзалі чароды хмар.
Постаць моцную хлопца, чуб яго белы
Асвятляў мігатлівы далёкі пажар.
І Рыгор, на хлопца кінуўшы вокам,

Нечакана пабачыў, як той засоп,
Як з вачэй яго сініх, гнеўных, глыбокіх,
Слёзы пырснулі раптам, як буйны боб.
І Рыгор сказаў, падужайшы смутак:
– Хоць кахранне нізкі, ганебны спадман,
Хоць жанчыны – подласць, і смерць, і атрута,
Я дастану для вас гэты калій цыян...
І не трэба дзякаваць. Ведаюць богі,
Як вы будзеце дзякаваць год праз пяць,
Я люблю узычыць бліжнім двухногім,
Кол з асіны ад сэрца падараваць.
З вас цудоўная, пэўна, ўладзіцца пара...
(Глянуў на нагу хлопца.)
Бінт вазьмі для нагі, бо будзеш крывы.

Н е в я д о м ы
А калі вы зможаце?

Ч а х о в і ч
(адвярнуўшыся)

Сёння. Зара.
Пакажу я вам сноба... паршыўцы вы.

VII

Не прайшло, напэўна, паловы гадзіны
Над каробкамі чорнага гарадка,
Калі хлопец з Рыгарам прыйшоў у руіны,
Дзе падручны з рыдлёўкамі іх чакаў.
І яны ўтрох нацярпеліся жахаў,
Покуль вулкамі гучнымі дабрылі

Да сабора Брацкага, шэрага гмаху,
Што стаіць трыста год на гэтай зямлі.
У цемры ночы хаваліся стромыя вежы.
Над дзвярыма ў нішу глыбокую ўрос,
Бышцам выйшаў падыхаць паветрам свежым
З апусцелага храма каменны Хрыстос,
Уздыхнуць глыбока, на поўнія грудзі,
Паглядзець, як у дзесяць законаў старых
Карэктывы ўносяць добрыя людзі:
“Украдзь. Забі. Катуй. Пralюбства ствары”.
Праз разбітыя дзвёры яны пралезлі,
І ўладна хлопцам сказаў Рыгор
Цэглу бітую, смецце і брухт жалезны
Адкідаць з кутка, каб ачысціць атвор.
А калі падважылі цяжкія пліты,
Ён спытаў, вяроўку спускаючы ў лаз:
– Як хоць зваць вас, лыщары, ветрам падбітыя?
І кульгавы сказаў:

– Лавініцкі Юрась.
– А цябе, хлапчына?
– Максімам хрысцілі.
– Ну дык добра, Максім. Спускайся, браток,
Ач ты, д'ябал, – ногі вяроўку згубілі.
Падтрымай... Мне цяжка спускацца ў сцёк.
А цяпер трymайце паперку, нябогі.
Гэта схема хадоў... Мы пойдзем вось так...
А вяртацца будзем іншай дарогай,
Каб далей адышці ад гэтых сабак.
Бо сабор у цэнтры. І тут нас скончыць,
Калі вылезем мы з яго на свято.

Пойдзэм доўгай дарогай. Работы хопіць.
Ты бяры рыдлёўку, а ты кайло.
І пайшлі яны. Свечкі цъмяна свецяць.
Царства мёртвых прыняло трох жывых.
Крэйдай белай Чаховіч старанна месціць
Кожны кут і кожны ход бакавы.
На скляпеннях брыдкая белая плесяня
І халодны навобмацак, бліклы грыбок,
Недзе чуць аднастайную ціхую песню,
Песню кропель, што падаюць праста ў змрок.
Ход глыбей і глыбей ад паверхні ўводзіць,
Павышэла скляпенне. Свечкі агонь
Пацягнуўся ўгару.

– Увага, калодзеж, –

Падымает Рыгор сухую далонь.
Пад нагамі дзіра. Асцярожна мінаюць,
Прытуліўшыся цесна да мокрай сцяны.
І агенчыкі ледзьве-ледзьве міргаюць
Пад нагамі ў волкай глухой глыбіні.
Зноў капальня. І зноў завал за завалам.
Зноў патокі халоднай мокрай зямлі.
Сем разоў яны яе адграбалі
І набілі крывавыя мазалі.
І Юрась, ледзь жывы, ад стомы марудны,
Як пачвара, заліты халодным святлом,
З галавы да ног аблеплены брудам,
Б'е ў зямлю шырокім бліскучым лязом.
У вачах мільгаюць чыровныя цені,
А спіна дрыжыць, як напяты лук,
І Рыгор пабачыў: патрэбна змена,

І рыдлёўку ўзяў з аслабелых рук.
Ён капаў. Ён спакойна, размерна рухаўся,
Успамінаючы даўнія светлыя дні,
Калі сэрца здаровае весела слухаў
Разам з песняй кропляў у цішыні.
Як яно пачало задыхацца рана,
Камячок маленькі, калыска нягод,
Цяжкай працай і горам ушчэнт спрацаванае
За апошнія васемнаццаць год,
Рвецца з клеткі грудзей у глотку, на волю,
Халадзеюць пальцы, дубее твар.
О, якім нясерптым і лютым болем
Адгукае ща кожны рыдлёўкі ўдар!
Можа, кінуць? Не... Аплывае глеба...
Маладых, дурных патрэбна вучыць.
Вось цяпер і гісторыя ім патрэбна,
Калі хтосьці ў старым соборы сядзіць.
Нашы свечы ў капальнях продкаў палаюць.
Мы для ўнукаў павінны дарогу прабіць.
Хто забыў сваіх продкаў – сябе губляе,
Хто забыў сваю мову – усё згубіў.
Ход вузейшы. Шчыліна з муlam і друзам,
Непрытульная, як нара пацука.
– Што ж, сябры, адгэтуль налезем на пузах,
Як належыць сапраўдным зямным чарвякам.
Даручыще богу грэшныя душы
І адразу скідайце свае пінжалі,
Бо саб'юцца на шыю і ў момант задушаць.
З перапуду не кідайцесь ў бакі,
Калі цесна будзе. Адна толькі смеласць

Перавагу дає. А таму – спакой...
Трэба ліцца справа налева ўсім целам
І падпіхваць чэрава левай рукой...
Папаўзлі, пярэдніх штурхаючы ў пяты,
За Рыгорам Юрась, а пасля Максім.
Нават грудзі змяла зямля праклятая,
Тры сажэні свае апусціўшы на ўсіх.
На лапаткі цяжар страшэнны навіснуў,
І, здаецца, кідаўся б, як павук,
Як дзіця неразумнае, што заціснула
Ў спінцы крэсла бялявую галаву.
І рагтоўна застылі Рыгоравы ногі.
І Юрась наткнуўся на іх рукой.
Маладыя дарэмна гукалі старога, –
Ён дзяліў з зямлёю мёртвы спакой.
Ён заторкнуў нару, як бутэльку корак.
Сэрца здала. Дарэмна торгаў Юрась.
Дагарала свечка. Змрок душны і чорны
Асядаў на хлопцаў. Імчаўся час.
Нерухомыя, задубелья ногі,
Пэўна, сэрца прыпадак навекі звязаў.
Немагчыма старому падаць дапамогу.
Немагчыма наперад – і нельга назад.
Ім здавалася, што праляцелі годы
І стагодзі ўжо пад зямлёю бягучы,
Калі голас азвайся слабы, але годны:
– Мне лягчэй. Адпусці ты, нячысцік, нагу
І з нялюдской, павольнай,
Жахлівай ця
Варухнуліся ногі і ў рух прыйшлі.

А Юрась заплакаў: ганебнай вадкасці
Не заўважыць нікто ў глыбінях зямлі.
Шмат яны рыдлёўкаю гліны адблі,
Так паўзлі, як не снілася нават крату.
Ход шырокі стаў, і сухі, і пыльны.
Сцены ў плітах. Зніклі апошнія сілы.
А яны немагчымае ўсё ж зрабілі.
Стай Рыгор і ціха вымавіў: “Тут”.
На ручным гадзінніку тры гадзіны.
Не спазніліся, пэўна.

І ціха Рыгор

Ваstryё кайла ўсадзіў між цаглінамі.
І ў сцяне зрабіў неялікі атвор.
А пасля пацягнуўся да пліт рукамі,
Штурхануў, наколькі хапіла сіл.
І асклізлы ад цвілі, халодны камень
Вярухнуўся на нейкай нябачнай васі.
Вязні спяць. Світання адбітак сіні
З цемры выхапіў лоб і бялявую скронь.
І Рыгор падпоўз да спячай дзяўчыны,
Разбудзіў і на вусны паклаў далонь.

VIII

Зачынілі атвор. Заклалі цаглінамі.
І пайші капальняю ўшасцярых,
Неафіты сонечнай, новай краіны
На чале з настаўнікам белым, старым.
Над зямлёю, напэўна, снаваўся ранак,
А яны ішлі і тапталі глей,
Шэсць адрынутых светам, шэсць зацкаваных,

Шэсць няскораных душ у адвечнай імgle.
І, напэўна, па ўсёй краіне суровай,
У катакомбах, на выспах сярод балот,
Як у гэтых таемных, падземных сховах,
І чакаў, і верыў у сонца народ.

У Максіма кроў на шырокай далоні,
У Чаховіча грудзі, як жарам пячэ,
У Юрася на калошы паддёк чырвоны
Распаўзаецца ўсё хутчэй і хутчэй.
І Чаховіч сказаў: – Два дурныя калекі
Ратаваць пайшлі здаровых людзей.
Але што ты зробіш, шкада чалавека?
Ён, напэўна, хутка зусім упадзе.
Пасадзі ты яго, Максіме, на спіну
(На маю, вядома, не на сваю).
Ты глядзі за хлопцам і за дзяўчынай,
Я пайду хутчэй – іначай каюк.
І, вядома, крэйдаю сценкі адмечу,
Каб не збіцца вам з дарогі прамой.
Ну, пайшлі. Трымайся, хлопча, за плечы.
Праз вярсту да святла дабяромся з табой.

Ён ішоў з Юрасём, цяжкім і абліскім,
Адчуваў, як сэрца калоціць у бок.
Добра хоць, што зямля сухая, заклятая
Пад нагамі была, як выбіты ток.
Але вось і канец.

Атвор у кар'еры.

Бузіна над ім зялёнym шатром.
І ад шчасця такога, што нельга паверыць,

Заскакаў бы, здае ща, вясёлым бычком.
Мір табе, залатое, як мёд, паветра,
Мір званочкам, што ў цёплай траве звіняць,
Лёгкім хмаркам, падбелу, нячутнаму ветру,
І рамонкам, што ціха пра шчасце сняць,
І калматаму сонцу, і рыбам слайным,
І насельніцтву кожнай калоды старой –
Ўсёй радзіме, што кáтам без жалю скрываўлена
І ўсё ж застаецца маёй зямлёй,
Залатой, адвечнай, лепшай, адзінай
У сяйве сціплай красы, што нельга згасіць.
Ён глядзеў на сонца аж дзве хвіліны,
Расцягнуўшыся ля створа без сіл.
А пасля паклаў Юрася ля атвора
І, раздзёршы кашулю сваю на бінты,
Зноў пайшоў у вільготную цемру чорную,
У якой блукалі недзе браты.
Ён сустрэў Максіма хвілін праз дзесяць.
Вязні ледзьве ішлі. Ён абодвух цягнуў.
І адзін на руцэ ўсім целам павесіўся,
А другі асядлаў Максіму спіну.
І Чаховіч, мокры, брудны і страшны,
Прасіпеў праз збалелья вусны свае:
– Што, хлапчына, мала паддёў ты кашы?
А дзяўчына дзе? Ты кінуў яе?

М а к с і м
(ледзьве дыхаючы)

А дзяўчына ідзе за мною адразу...
У яе... ліхтар... І мацней яна...
Ці далёка яшчэ да гэтага лаза?

Ч а х о в і ч

Ты дзяўчыну пакінүў? Яна адна?

М а к с і м

Катавалі хлопцаў... Яна папрасіла...
І яна сказала, што сілы ёсць...

Ч а х о в і ч

У дзяўчыны заўсёды дзяўчыня сілы
І дзяўчая, тонкая, слабая косць,
І калі яна дапамогі не просіць, –
Гэта гонару знак, зразумей хоць не сам.
Як вас толькі зямля няшчасная носіць?!

Не дзіўлюся, што ворагі ўсыпалі вам!
Дай мне цэлую свечку. Ідзі на выхад.
Я пайду за ёю... Бяжы, бяжы...
І калі з ёй дрэнна, няхай хоць крыху,
Ты ў мяне зарачэшся навекі жыць.

Зноў Чаховіч адзін. Зноўку кроплі капаюць.
Ён сядает. Млявасць паўзе па нагах.
Нехта сэрца сціскае мяккаю лапай,
Нарастае самота, боль і туга.
Але нельга, нельга, трэба узніцца,
Трэба крочыць, высока трymаць галаву:
“Пачакай мяне, Ганна, пачакай мяне, маці.
Я пакуль што яшчэ на зямлі пажыву”.

Ён ішоў, напэўна, з палову гадзіны.
Цішыня. Толькі недзе капеж пяе,
І нарэшце пабачыў постаць дзяўчыны,
І агарарак згаслы ля ног яе.

Д з я ў ч ы н а (вінавата)

Вы прабачце. Мне дрэнна чамусьці стала.
Мне сціскалі ногі. Мне цяжка ісці.
Я пайшла была, а потым упала...
І бывае ж глупства такое ў жыцці!

Ч а х о в і ч

Я прыйшоў бы сюды і з дна акіяна,
Я прыпоўз бы сюды і з сотняю ран,
Бо сягоння мне ваш Юрась каханы
Даказаў станоўча, што я – балван.
Але я вам хваста накручу мая мілай:
Тых, хто падае на дарозе без ног
Ды яшчэ памочніка гоніць сілай,
Тых грунтоўна пазбаві розуму бог.
Пакажыце мне ногі.
(*Прамацвае пальцамі*)

На месцы суставы...
Жылы тут расцягнуў нейкі подлы гнюс.
Сінякоў затое – божа мой правы! –
Падбярэш на кожны асвечаны густ.
Бацькам быў бы, даў бы вам добра гчосу...

Д з я ў ч ы н а

А нашто так злосна бурчыце вы?
Вы ж цудоўны, добры, зусім не злосны.
Вы такі... як дзядуля, добры, сівы.

Ч а х о в і ч (сумейшыся)

Не запісвай заўчастна мяне ў старыя,
Я яшчэ ў Юрася цябе адаб'ю.
Ну, давай на рукі. Трымайся за шыю.
Не зважай, дачушка, на старасць маю.
Крок за крокам цягнуцца пераходы.
Цемра. Змрок. Не лепей скляпенняў турмы.
Але тут ёсць свабода, сонца свабоды,
Што ніхто на свеце не любіць, як мы,
Бо ніхто не плаціў за яе так многа,
Бо ніхто так мала яе не меў,
Бо дзяўчатам нашым прыгожыя ногі
Не для пытак далі ў фашысцкай турме.
Вось сядзіць на руках. Цудоўныя вочы.
А маленъкі, слабы такі камячок.
Як яна сказала яму надоечы?
“Вы цудоўны, добры”. Бач ты, дзяўчо!
Ён яе пасадзіў на зямлю з асцярогай,
Як дзіцёнка хворага, спакваля.
Каб у гэтыя слабыя, збітыя ногі
Не азвалася болем тугая зямля.
І далонь яе Юрасю на чупрыну
Непрыкметна і трапятліва лягla,
І настала светлая шчасця хвіліна
Ў тыднях здрады, подласці, чорнага зла.
Ўсім было чамусыці і добра і сорамна.
Адвярнуліся ўсе, глядзелі ў автор.
Толькі з цемры глядзеў на іх з нейкай горыччу
Зноў самотны, як суткі таму, Рыгор.

Ўсё прыпомніў: былья звады і лады,
А галоўнае – рукі жанчыны сваёй,
Што калісьці чупрыну Рыгораву гладзілі,
Калі ён прыпадаў да іх галавой.
Але гэтае племя моцнае, светлае,
Не такое зусім, як яны былі.
За каханым такія ідуць на край свету,
І ў нябёсы, і ў прорвы, і ў нетры зямлі.

Калі вечар упаў на хмызы і разлогі,
І лугі заліў малочны туман,
І усе пачалі збірацца ў дарогу,
Каб хутчэй патрапіць да партызан,
Раптам сеў Юрась і сказаў дзяўчыне,
Што была да атвора амаль падышла:
– Ты Чыкоўскага пана падзякуй, Марына,
Каб не ён, ты б мёртвай зараз была.

І пасля на Рыгора глянуў з пяшчотай,
І ў позірку гэтым пабачыў стary,
Што падзяка падзякай, а самота самотай,
Маладосць на гару, а старасць з гары.
Зберагчы жыццё – невялікая штука,
І за гэта ніхто не плаціць сабой.
Шчасце ў іх, а ў яго – старэчыя муки.
Хай ідуць.

Добры дзень. Ты вярнуўся, боль.
І калі дзяўчына раптам прыпала
Да яго калючай жоўтай шчакі,
Ён маўчаў, і рука яго трапяцала
На дзявочых косах, доўгіх цяжкіх.

Чаховіч

Колькі год табе?

Марына

Васемнаццаць.

Чаховіч

Мала.

Пажыві сто год. Весляіся. Кахай.

Сустракай грудзьмі любую навалу

І любі, любі гэты родны край.

Ўспомні гэта слова ў гадзіну суровую.

І бывай. Зазялі агеньчыкі зор.

Як хоць прозвішча будзе тваё?

Марына

Чаховіч.

Чаховіч

А... па бацьку як?

Марына

Бацьку звалі Рыгор.

І Марына зноў да старога прыпала.

Ён маўчаў. Стала мокрай у цемры шчака.

Не трymаў яе – толькі сэрца звяла.

Не сказаў ёй – толькі дрыжала рука.

Маці, пэўна, сказала. Яго баяцца.

Ці сумленна будзе у дзень такі

Плёнам подзвігу ўласнага скарыстацца

І дабіца няшчырай любvi дачкі?

– Ну, ідзі.

(*Падштурхнуў Марынку ў спіну*)

І глядзеў, глядзеў на яе здалёк,

Покуль ценъ маленъкай, танклявай дзяўчыны

Разам з іншымі не паглынуўся ў змрок.

Ля кар'ера, ў глыбокай гліністай яме,

Ён сядзеў яшчэ з дзесятак хвілін,

Бо фашисцкі салдат праходзіў ярамі

І глядзеў на адвалы, сабачы сын.

Не... салдат не заўважыў нічога, здаецца,

Можна зноўку ісці ў непрытульны дом...

Ноч ідзе. Халодныя зоркі свецияца

Над няродным, халодным, чужым гарадком.

Ён дадому цягнуўся паволі-паволі,

Быццам кожны міг душою чакаў,

Што дагоніць, крыкне, абдыме да болю,

Пацалуе ў очы яго дачка.

Ён ішоў на задворках, а потым садам

І каменным бабам ціха сказаў:

– Што, распусніцы, гору чужому рады?

Вось як жыгну лазінай ваш тоўсты зад.

І ўзняліся два цені з алтанкі зялёнай.

Ён падаўся назад, але ляснуў затвор.

І адзін з іх сказаў:

– У імя закону!

Вы пад арыштам, пан Чаховіч Рыгор.

Ён адрэзаў:

– Хутчэй у імя беззаконня.

Што ж, нічога не зробіш, трубі адбой.

І ў свяtle ліхтара два цені зялёныя
Падышлі, аб камень падкоўкай звонячы,
І Рыгора заціснулі між сабой.

IX

У пакоі вялізным свято змярцвелае.
На стале паперы і плецены стэк.
За сталом авантажны, матава-белы,
З рудаватым чубам сядзіць чалавек.
Ён глядзіць з пагардай пустымі вачымі,
Праўнук пана, ўнук пана і пана сын.
Вось такія калісцы сядалі ў Рыме
Па патрэбе сваёй на вачах у рабынь.
І такая прага з'явілася ў сэрцы
Да свята, жыцця, барацьбы і людзей,
Што Рыгор вырашае лепей памерці,
Але выйсце шукаць, не губляць надзея.
“Як ён мог памылку зрабіць такую?!!
Адысці ад дачкі і змяняць яе
На агонь і прэнг, на цэлю глухую,
На чужынца, што ў вочы твае плюе.
Не пабачыць яе і знікнуць навекі,
Да Абрама пайсці на жорны малоць,
Не пабачыць адзінага чалавека,
У якім Рыгорава кроў і плоць”.
І Чаховіч зручней прымасціўся на крэсле,
І сказаў, сабраўшы волю ў кулак:
— Хай не думае пан, што мне вельмі весела
Ў гэтым доме сядзець і маўчаць вось так.

Афіцэр, ашаломлены гэтым нападам,
Паглядзеў на Рыгора. А той яму:

— Захаплі ў палон дзеля нейкай радасці
Торбу костак старых і сцягнулі ў турму.
Ўсё жыццё я пляваў на вашу палітыку,
Бо вучэнні розныя – гэта хлусня.

Я б асобу вашу, пагардай набітую,
На адзін каменны молат змяняй.

Афіцэр на Рыгора з цікавасцю глянуў.

Сапраўды цікава: сядзіць чалавек
І на мове нямецкай лае старанна
Тых, хто зараз яго прывялі на здзек.

Ці дурны ён, ці проста не вінаваты,
Ці такі ўжо хітры, што нельга пазнаць?

Афіцэр зацікавіўся гэтым надта
І дазволіў Рыгору пакуль што крычаць.
Той, забыўшыся, лаяўся па-беларуску:

— Каб вас, дурняў, выкаціла да нагі,
Каб вам дзеці труну змайстравалі вузкую,
Калі ў вашага брата ў кішках мазгі.

Зноў нямецкай мовай, адменнай і чыстай:

— Я ненавіджу вузкую вашу мараль,
Ўсіх нацыстаў, фашистаў, сацыялістаў,
Тупалобую, абмежаваную шваль.

Артадоксы паршыўвя, што скавалі
Бруднай нормай бязмежную душу маю,
Мой святы мікракосм, да дна ідэальны,
У якім цень бога я пазнаю!

Дайце мне па-шляхецкаму спокój święty,
Я не хам, не мужык, што гарбее ў зямлі.

Я належу да расы інтэлігентаў,

У руках якой надзяя зямлі.

І Рыгор мудрагеліста ляпаў такое,

Што нагадваў вар'ята самому сабе:

– Часткі космасу ў вечным ляжаць неспакоі,
У адвечнай, фатальнай, нямой барацьбе.

Але я душою веру глыбока,

Што Хаду калісці узнікне з імглы,

Што адвечае зло ў сімвале Локі

Будзе богам прывязана да скалы.

Ён, нарэшце, ў такі лабірынт забіўся,

Што, на крэсле седзячы, як на нажы,

Рэспектабельны немец і сам здзвіўся,

Калі раптам вылаяўся, як мужык.

І спытаў Рыгора:

– Пан уяўляе,

Для чаго яго сюды прывялі?

І Рыгор адказаў:

– Добры ратай ўзнімае

Папярэдне дзірван абложнай зямлі.

Я мяркую, вам трэба народ выхоўваць, –

Да душы людзей не даходзіць рука, –

Вам патрэбны людзі жыцця духоўнага.

Я для вас, вядома, такая каштоўнасць,

Квінтэсенцыя лепшых сіл гарадка.

А ф і ц э р

А калі мы скажам, што вы злачынец

І таму вас ноччу сюды прывялі.

Ч а х о в і ч

Я скажу, што нейкае глупства чыніцца,

Што зусім адэкватныя вы і асы.

Я ў адзінае веру: ў мудрасць старую,

І палітыкам мне немагчыма стаць.

Я такога сцверджання вам не дарую.

Вы філосаф. Вам трэба ў душах чытаць.

У афіцэра аж вочы сталі вялікімі,

Перад ім, безумоўна, стаяў ідыёт,

Звар'яцелы на кнігах, дрэнны палітык,

У жыцці дзіця з уяўленнямі дзікімі,

І усмешка немцу скрывіла рот.

І Рыгор, які скомкаў апошнія слова,

Бо сядзець ад нянявісці лютай не мог,

Зразумеў, што ў першай сутыгчы суровай

Ён пасунуў ворага і перамог.

Немец цвёрда адрезаў: – Хопіць на гэтым.

Вам, паддопытны, трэба будзе чакаць,

Бо з турмы сёння ўранцы ўцякла кабета

І кабета гэтая – ваша дачка.

Мы караем злачынцаў жорстка, сурова.

Наш закон непакорных без літасці б’е.

Ч а х о в і ч

Уцякла, і дай ёй божа здароўя,

Што, нарэшце, ведаю я пра яе!

Я, папраўдзе, дачкі не бачыў ніколі.

Нарадзілася пасля разводу дачка.

А яна камуністка?

А ф і ц э р
Была ў камсамоле.

Ч а х о в і ч
Ў камсамоле мяне дарэмна шукаць.
Я адказ не нясу за ўласнае племя,
На яе ніколі нат не зірнуў.
Хай пацягнуць самі сваё бярэмя

А ф і ц э р
Дзе вы сёння былі?

Ч а х о в і ч
Мне апрыкраў свінух,
Гэты горад разбіты і разварочаны
Да апошняга мура, апошняй сцяны.
Я хадзіў на дзень у Святое Ўрочышча
Паглядзець на даўнія курганы.

А ф і ц э р
Улічыце, на вас ляжыць падазрэнне.
Вы тут лепшы знаўца будоўляў старых.
Вязні зніклі бяследна з тых сутарэнняў,
І пакуль адшукаць не ўдалося іх.

Ч а х о в і ч
З-пад замка можна знікнуць не толькі праз
сцены.
Цяжка мур разбіць, лёгка гонар прадаць.
Людзі сталі на варце ля сутарэння.

Ці няма там здраднікаў сярод салдат.
Афіцэр націснуў званок рукою
(Пульхна-белай, прыгожай была рука)
І сказаў чалавеку з перадпакою:
– Прывядзіце сюды Якуба Лучка.
І пасля растлумачыў паважна Рыгору:

– Чалавек, якога пабачыце вы,
Намі ўзяты пасля трывогі ўчора,
Калі штосьці цягнуў з разбітай царквы.

У яго мы ўзялі пра адрес даведку,
Калі ваша дачка з турмы ўцякла...
Ён галоўны і вельмі сур'ёзны сведка.
Прызнавайшэся: сувязь з падпольем была?
Прызнавайшэся: будзе сонца над гаем,
Кнігі, музыка, гоман дрэў і рака.

Р ы г о р
Што вы кажаце, пане, я проста не знаю.

А ф і ц э р
Вы маўчыце? Ну што ж,
(салдатам)

Давайце Лучка.
І ў свяtle электрычным, белым і пыльным,
У дзвярах пакою ўпэўнена стаў
Чалавек пажылы ў гарнітуры цывільнym
З тварам пшута старога, з вусамі ката.

Л у ч к о
Я кажу супраць гэтага чалавека.

Бо капальні ведаюць ён ды бог.
Толькі ён на пачатку гэтага века
Прапаўзці пад зямлёй куды хочаш мог.

А Чаховіч, што прыглядаўся да болю,
Штось знаёмае бачыў у рысах тых.
Выпльвала яно павольна-павольна.
Ён пазнаў. Ён ведаў:

“Лабазнік? Ты?

Дык табе яшчэ гэтага, шкура, мала,
Што людзей праз цябে перастаў я любіць,
Што жыццё маё праз цябэ зламалася,
Што жыццё маёй жонкі ты загубіў”.

.....
Іх салдаты ў бакі штуршкамі цягнулі,
Але ўпяўся ў Лучка Рыгор, як бульдог,
Біў яго па твары, у очы снулыя,
А калі адцягнулі, – каленам між ног.
Разам з ім вартавыя на крэсла ўпалаі,
Ён стагнаў праз зубы: “Псяюха! Падлец!”
Сэрца зноўку глыбока кудысь апускалася.
“Зараз канец... Зараз канец...”
Але зноў галасы. Яно ажывае.
Гэта дрэнна. Значыцца, зноў хітра ваць.
Што ж, нічога. Пакуль што душа жывая,
А пасля хоць зусім не расці трава.

Л уч к о

Пан маёр, я прашу вас заўважыць гэта.
Гэты пёс шалёны мне вусны рассек.

Р ы г о р

Мала даў табе я, бандзюк адпеты.

А ф і ц э р

Вы, Чаховіч, падступны, дурны чалавек.

Р ы г о р

Я зусім не палітык, скажу вам шчыра,
Але я признаюся: я знаю хады.

У дні юнацтва, у дні кахання і міру
Вельмі-вельмі часта хадзіў я туды.

Ён па злосці сваёй на мяне нагаворвае,
Гэтай злосцю ён дваццаць гадоў жыве:
За каханую жонку, за ўласнае гора
Я калісьці даў яму поўху ў царкве.
(Да Лучка)

Што ж маўчыце вы, вашае словаблуддзе?
Мо зусім не было тых брыдкіх сустрэч?
Мо не вы тады пасля бабскага спуду
Ад мяне на карачках пабеглі прэч?
Я не мог стрымаць да дачкі агіды,
Не любіў людзей, што жылі са мной,
Бо калісьці гэтая тлустая гніда
Пажадала на тыдзень жонкі чужой.

Л у ч к о

Брэша ён. То не злосць. Я адданы ўладам.

Р ы г о р

У яго адданасць хвіліну жыве,
І калі на вас зваліцца гора і звады, –
Ён вас першы прыстукне па галаве.
Я скажу вам цяпер праўду шчырую самую.
І хлусіць, і круціць я не буду, до.
Я сумленны, я чысты зусім перад вами.
Я ў царкву Гумёнаў не знаю хадоў.
Але ёсць і ў мяне адна таямніца...
Напярэдадні дня, як прыйшоў ім канец...
Позняй ноччу... ў час, калі мне не спіща,
Сакратар гаркома прыйшоў да мяне.
Я ніколі не меў з ім ніякай справы,
Але ў сэрцы маім варушылася злосць,
Бо капальні тады яму сталі цікавымі,
Як падэшвы праз боты агнём прапяяло.
Але госця свайго не турнеш за дзвёры,
І размова кароткай у нас была.
Ён прасіў накрэсліць план на паперы.
Мне не шкода было. Я накрэсліў план.
Я не знаю, якая была патрэба,
Але ён пытаў, як праісці туды,
Ці раскошна там, ці вільготная глеба,
Ці хапае ў падземных студнях вады.
Я сказаў, што вады і паветра даволі,
Што надзіва моцная столь угары,
І прасіў ён мяне, каб нікому болей
Я пра нашу размову не гаварыў.
І скажу вам шчыра, да самага скону
Я не кінуў нікому бы нават сказ,
Каб не рэўнасць, не ярасць мая шалёнай

Да таго, хто трэцім сядзіць паміж нас.

А ф і ц э р
(*суха*)

Вас, Чаховіч, за гэта ніхто не пахваліць...

Р ы г о р
(*з'едліва*)

Вы мяркуеце, я не ведаю сам,
Што заўжды паўстанцы ў капальнях хаваліся,
Што яны, вядома, і зараз там?
(жорстка)

Я гандляр. Мой тавар пад зямлём хаваецца.
Вы іх возьмеце там, як у пастцы тхара.
Гэта проста дрыжачыя, слабыя зайцы,
У якіх толькі ёсць, што жах і нара.
І за ўсё гэта будзе адзіная плата,
Не ў зямлі, не ў марках і не ў рублях:
Я прашу, каб Якуба, поскудзь праклятую,
Расстралялі вы на маіх вачах.
Больш за ўсё жадаю гэта пабачыць:
Пот халодны, жах ворага злога майго.
Хай сціскаецца сэрца, няхай паплача,
Як калісьці жонка мая ад яго.
Зараз! Тут! Перад гэтым начным паходам!
А іначай, гонару слова даю,
Зайцы ў цёмных норах здабудуць свабоду,
Вы – здабудзце толькі душу маю.

А ф і ц э р

Мы прызнанне і не з такіх выціскалі.
Кожны плача, калі да магілы крок.

Рыгор

Вы, здаецца, болем мяне пужалі?
Чалавека, ў якога сэрца парок?
Я нікога, нікога з вас не баюся.
Не шкада, не шкада мне пакінуць свет.
Толькі трошкі шкада маёй Беларусі,
Дый яні як-небудзь без нас пражыве.

А ф і ц э р

Хто мне скажа, што ў гэтым няма падману?

Рыгор

Я адразу, як толькі здохне Лучко,
Павяду туды, супраць тых “партызанаў”,
Трыццаць, сорак, сотню вашых штыкоў.
Хай вядуць мяне хоць троє пад руляй,
Хай наперадзе нехта таксама ідзе.
За жыццё Лучка, за адзіную кулю
Заплачу вам сумленна хоць сотняй людзей.
І пакуль не загіне вораг мой кляты,
Я ў капальні з вамі не пабягту.

А ф і ц э р (рашуча)

Добра, пойдзем на двор. Бярыце, салдаты.

(Салдаты цягнуць Лучка з пакоя, той упіраецца
нагамі.)

Лучко

Не хачу! Не магу! Не хачу! Не ма-гу-у...

Х

Зноўку змрок. Ён чорны, як сажа кашлатая.
Ён чакае людзей па кутах, як звер.
Пад зямлёю ідзе два дзесяткі салдатаў
І паперад усіх з ліхтаром афіцэр.
А за ім, знэрваным, злосным і змораным,
Натапыраныя, як два груганы,
Два салдаты пад руляй вядуць Рыгора,
Што нясе яшчэ ліхтар запасны.
Практыкуюцца немцы ў бязглаздых жартах,
Прадракаюць, што здрадніку ў пекле гарэць.
Але ён не зважае, ён крочыць упартага,
Ён іх хоча памучыць раней, чым памрэ.
Ён зрабіў усё, што было патрэбна,
Чалавек, што зганьбіў Ганну, памёр
І ляжыць, накрыты торбаю зрэбнаю,
На асфальце двара, таустым тварам да зор.
Ёсьць тут ход бакавы і калодзеж адразу,
Непрыкметны ў цемры, тры метры ўшыр,
А пасля лабірінт пераходаў і лазаў.
Там схавацца... там цемра, спакой і мір.
Там спакойна і добра памерці нават,
І ляжаць свабодным, як продак той.
Паміж добрым жыццём і канцом крылавым

Толькі яма ў тры метры якіх шырынёй.
Ход з глыбокаю студняй яны прамінулі
Стай нямецкі салдат ля яго якраз.
Падстаўляць галаву непатрэбна пад кулю.
Зробім круг, у другі паспрабуем раз.
Ён выходзіць зноў на старую дарогу.
Зноў на спіну падаюць кроплі вады.
Сярод немцаў патроху расце трывога:
На дарозе нехта пабачыў сляды.
Зноўку справа, як слуп, афіцэр збялелы.
У Рыгора нервова каленкі дрыжаць.
До чакаць. І тут пераможа смеласць.
І Чаховіч кінуўся ўбок, як кажан.
Афіцэра збіў праста ў цёмны калодзеж
І адзіным, з апошняй сілы, скачком
Скокнуў некуды ў цемру, насустроч свабодзе
Нечакана моцным, пруткім рыўком.
Пераскочыў калодзеж, упаў на калені.
Рукі ўраз падламіліся, ўпаў на твар.

Стрэлы. Стрэлы. Мільгаюць слабыя цені
(Дагарае на дне афіцэрскі ліхтар).

Ён ляжаў на мокрай глебе халоднай.
Давялося ворагам безвач страляць.
А з-пад ног яго па сцяне калодзежа
З шапаценнем цікім спадала зямля.
Ён зусім не баяўся немагчымай пагоні.
Час ліхтар запаліць. Запалкі грымяць.
Што за рэзкі пах ідзе ад далоні?

Ён панюхаў...
Газа...
Памылкі няма.

Вось ад кулі дзірка ў рэзервуары,
Невялічкая, быццам цвіком пракол.
Кнот смярдзіць абрываўым пахам гары
І згасае хутка. Цемра вакол.
Трыццаць простых сярнічак. Вось дык прыгода!
Гэта значыць, найбольш як дваццаць хвілін,
А пасля вечны змрок, глыбокі, халодны.
Выбірайся, блытай, памры адзін.
Дзе я зараз? Штунду агенчык гарачы.
Ён – як частка жыцця. Не дрыжы, рука.
Я павінен шаты лясныя пабачыць,
Я павінен выйсце адсюль адшукаць.
Ён ішоў і сценкі мацаў рукамі,
Ён вісеў над студнямі, як на крыжы.
Спадзяваўся толькі на добрую памяць,
Плазаваў, як макрыца, жадаючы жыць.
Ён запалку траціў на скрыжаванні,
Выбіраў дарогу пры жоўтым святле,
Ўспамінаў пра зямлю, цеплыню, світанне,
Мацаў волкія сцены і поўз далей.
Ход адзін быў праста на ўзвод пяхоты.
Ён падумаў, што праста калена тут,
І пасля, цыганскім ablóўшыся потам,
Поўз назад, дзве запалкі ўтаптаўшы ў бруд.
І апошній запалкі полымя сіняе
Загасіла цемра ўзмахам крыла.
Ён ля кожнага ходу сядзеў паўгадзіны,

У мазгу аднаўляючы даўні план.
Хоць бы тонкі, маленькі агарак свечкі.
Ён гадзіну поўз усім д'яблам назло.
І зрабіў ён цуд: у цемры адвечнай
Ён прайшоў вярсту і пабачыў свято.
Гэты ход выводзіў за горад, у поле.
Ўвесь аблеплены брудам ад пятак да шчок,
Ледзьве выпаўз Чаховіч з цёмнай расколіны
І зваліўся на цёплы рачны пясок.

Ранак. Светлыя далі. Сонца над водамі.
Вербы ў дымнай расе. Жаўрукі пяюць.
І свабода! Свабода! Такая свабода,
Што рыданні ў горле дыхнуць не даюць.
Беларусы! Зялёнай, залатай!
Край мой светлы, што выпіў мора пакут!
Да апошняй бярозы благаслаўляю
Светлы дзенъ, калі я нарадзіўся тут.
І Рыгор ад бруду рабы, як жаба,
Лёг знясілены над ракою ў хмызах.
Спёка. Сны. Наплывае дзіўная слабасць.
Часам дрыжкі ў сне прабягута па нагах.
Сонца грэла яго травяністы ложак.
На зямлі, што ён не аддаў на здзек,
Пасля цяжкай пакуты спаў пераможац,
Спаў стары змагар,
 мудрэц,
 чалавек.
Дуб стары зацяняў яму твар суровы,
І, паспешна выбегшы на адхон,

Дрэвы цёплай Радзімы стаялі ў галовах,
Неспакойны і моцны вартуючы сон.

XI

Хвояў шум. Лясы спяваюць, спяваюць.
Над зямлём зялёны гудзе акіян.
Над зямлянкай яліна рыпіць крывая,
І ляціць супраць ветру хрыпаты груган.
Партызанская коні ў яры гігочуть,
Ля кастра прыглушаныя галасы.
Болей гукаў не чутна. І ліпеня ночы
Ціха сяйва месяца льюць на лясы.
Забытшэ цягуче раптам мінае,
Не пакінуўшы нават следу свайго.
І Рыгор няўпэўнена прыпамінае,
Як на беразе хтосьці торгаў яго,
Як Максіма вочы яго разглядалі,
Як адчуў ён холад вільготнай зямлі,
Як яго на фурманку людзі клалі
І кудысьці па сцежках лясных вязлі,
Як па тоўстых карэннях скакалі колы
І была галава цяжкай, як свінец,
І вавёрка, агністая і вясёлая,
Умывалася, седзячы на сасне.
Насалода на сэрцы была такая,
Быццам зноў ты, маленькі, ляціш на санях,
І кажух бязмежны цібе ўкрывае,
І далёка ляжыць бесклапотны шлях.
І не трэба думаць пра ямы чорныя,
І не трэба думаць, як вылезіці з іх.

Толькі што са мной? Я, напэўна, хворы.
Гэта помсцяць ночы ў капальнях сырых,
Сон на зябкай траве, што расою іскрыцца.
Перагрузка сэрца. Халодны бруд...
Ну, а дзе дачка? Дзе доктар са шпрыцам?
Ён жа зараз, здаецца, стаяў вось тут.

А старэнкі доктар, сівы і кашчавы,
Юрасю і Марыне сказаў адным,
Што з Рыгорам амаль безнадзейныя справы,
Што няспынна трэба сачыць за ім.
“Запаленне лёгкіх... Стан вельмі трывожыць.
Надта слабае сэрца. Зусім не лячыў.
Дарагая, яно і адмовіць можа,
Можа, нават зараз, сёння ўначы”.

Зноў Рыгор праз нейкі дурман адчувае,
Што кудысь знікае хвала пакут,
Што над ложкам яго хтосьці ціха рыдае,
Хтосьці ўпалае падае на шчаку.
“Сустракаць нас будуць каменныя бабы,
Нам смяяцца будуць бярозы ў гаю.
Ўстан! Жыві! Адкінь сваю ціхую слабасць.
Я вазьму на сябе ўсю хваробу тваю”.

Ён павекі з цяжкасцю адкрывае
І усмешкай слабою моршчыць нос:
– Што ты плачаш? Не трэба, мая дарагая.
Я шчаслівы. Не трэба, не трэба слёз.
– Ціха, татка, маўчы.
– Не магу, каб ціха.
Я павінен, павінен табе сказаць,
Што няма на свеце горшага ліха,

Як самотным жыць і самотным сканаць.
Я спакойны, і мне няцяжка памерці,
Бо ў жыцці такое вытрымаў я,
Што жахлівей нават ганебнай смерці.
Дай руку мне. Вось так. Дарагая мая.

Зноўку сны. Курганы. Ные свежая рана.
Ах, якія шчасныя, светлыя сны!
Пад гарой руіны варожага стана,
Лютым боем сталочаны бур'яны.
Вораг блізка. Вечер смярдзючы ад гары.
Вораг блізка і хоча яго забіць.
Накіпаюць у небе чорныя хмары.
Зварухнуцца нельга! Як хочацца жыць!
І аднекуль людзі, светлыя, чыстыя...
Сэрца радасцю поўніцца. Ён не адзін.
Быццам стаў народ вакол гуманіста
І яго засланію мільёнамі спін.
Чалавечнасць у пушчы пайшла старажытная,
Бо не хоча рабства на новай зямлі.
Чалавечнасць падпальвае спелае жыта,
Каб яго забойцы ўзяць не змаглі.
Чалавечнасць за ворагам пільна сочыць
З-за рачных сітнягоў, з-за ляснога кражи
І глядзіць захопнікам праста ў очы
Кожным днём туманным, кожнаю ноччу
Цёмнай дзіркай нацэленага ружжа:
– Я не той, што раней. Зразумейце, людзі.
– Як схапілі б стрэльбу рукі мае!
– Але хто гэта сеў мне праста на грудзі?
– Гэта смерць. Ну што ж, сустрэнем яе.

Над зямлёй дуды равуць баявыя.
Дудары рукой раздзімаюць мяхі.
Не зламаць народу магутную шыю,
Не паляжа народ у быллі сухім,
На курганах вогнішчы волі палаюць,
Падаюць сігналы далёкім барам.
Скачуць коннікі. Люд на паўстанне склікаюць.
Край, паўстань!
Край, прачнісі!
Пара!
Пара!
Б'е салют над ім. Рэха будзіць нетры.
І ад слёз цяжка дыхаць. Плыве імгла.
.....
І нясе на хвіліну мора паветра,
Уваходзячы ў цела, стальная ігла.
.....
Зноў Марына, Юрась. Зноў ветру парывы.
За сцяною гонкія хвоі пяноць.
– Дай руку мне, дачушка. Жыві шчаслівай.
Абяцай, што не кінеш справу маю.
Дай і ты, Юрась. Пацадуй яе ў губы...
Дай руку мне. Мне светла, мне добра цяпіер.
Ты кахай, ты любі яе, сынку мой любы,
Бо жанчыны варты кахання, павер.
А пасля пасміхнуўся:
– Бачыш, канаяу.
І з-пад цяжкіх павек заблішчэла сляза:
– Ты, дачушка, не вельмі мяне праклінаеш?
– Бацька, што ты! Як можна такое казаць!

Вы абое былі такія самотныя,
Вы загладзілі ўсё гадамі тугі.
У даўняй спрэчцы з маці, любай, гаротнай,
Я стаю на тваім баку, дарагі.
Без цябе я даўно была б нежывая,
Я іначай думаць зусім не магу.
– Дзякую, любая.

Зноўку сны наплываюць,
Зноўку страшныя здані з цемры бягуць.
Устаюць чужынцаў тупыя ablічы.
“Людзі, ўстаньце! Кнігі!.. Агонь гарыць!
Гуманізм, ён павінен быць ваяўнічым.
Мы павінны кнігі ад куль бараніць!..
Цяжка грэблі разбіць, засыпаць каналы
І зрабіць бясплоднымі ўсе палі,
А для кнігі хопіць пары запалак.
Паўставайце са зброяю, дзеци зямлі!
Над усім чалавецтвам хмары трывожныя.
Хіба можа воінам грозным не быць
Чалавек, у якога так лёгка можна
Ўсё жыццё, усю працу зараз загубіць?
Кнігі! Кнігі! Пыльныя, родныя, мільныя.
Белы глянец паперы, што лашчыць далонь.
Ці на тое раджалі вас і расцілі,
Каб на плошчах пажэр вас прагны агонь?!
Вось ён ліжа тамы... Гараць, як салома!
Чорны попел... Згасае... Гэта канец”.
Зноў з'явілася раптам на міг прытомнасць:
– Я хачу на свято. Нясіце мяне.

Вось лясы. Вось сонца ўстае за лясамі.

Вось люстэркі чыстых лясных азёр.

І туман адпаўзае ў дрыгву клубамі,

І жывіцаю пахне спрадвечны бор.

Заліваюцца птушкі. Яшчэ нясмела,

Бы не вераць у тое, што сонца зноў.

Але сонца ўстае, ружовыя стрэлы

Гоняць цемру з вільготных грыбных яроў.

Ян Прыгожы у світцы ўстае залацітай,

Ноч кладзе на калені пад гоман і свіст...

На паляне, залітай світаннем празрыстым,

Памірае апошні стары гуманіст.

Сэрца стала вялікім, горла заткнула,

Быццам хоча ўвабраць усё, чым жыло,

Быццам палка, даверліва пацятнулася

Да свята, што заўсёды знішчае зло.

Ў вучняў моцныя руکі, сумленныя вочы.

– Падыміце... Вышэй... Там сонца гарыць.

Гэта ты, зямля, з усмешкай дзяворчай?

Я люблю цябе... Пацалуй... Бяры.

Вось ідзе яна ў светлай, празрыстай белі,

Вось за пальцы сухія пяшчотна ўзяла...

І на сонца глыбокія вочы глядзелі,

І зусім не міргалі, як у арла.

З неймавернай, ружовай, ззяочай далі

Далятаў разам з сонцам далёкі звон.

Птушкі страсным харалам праз слёзы спявалі,

І расой ablіліся шыпшина і клён.

ЗМЕСТ

Дзень першы

Балада пра смяротнікаў

Над шахтамі

Бацькава сэрца

Баявыя вазы

Вячэрнія ветразі

"Трагедыя не знікнуць пры Камуне..."

Мокрыя травы

"О мой цудоўны край..."

"Гусі-лебедзі ў лугах зялёных..."

Лясная казка

Развітальная песня

Балада пра голубінья пер'ї

"За старым, закінутым млынам..."

"Месяц заснуў на коміне хаты..."

"Пералескі. Бярозы вісяць над старыцамі..."

"Цягнікі заспявалі, заплакалі..."

Засуш

Буслы вучачь дзяцей

Дзіва на Нерлі

Балада аб арганаўтах

Архангельская

Балада пра Невядомага, Першага

Прапор Геронім Босх

Трызненне мужыцкага Брэйгеля

Слова пра чалавечнасць